

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

Bakalářská práce

„Co si vezmu s sebou?“

Nakládání s prostorem klienty domova pro seniory. Etnografická studie.

Jaroslava Čuřínová, DiS.

Vedoucí práce: **Mgr. Hedvika Novotná**

Praha 2011

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury. Souhlasím s tím, aby byla tato práce uložena v Knihovně společenských věd T. G. Masaryka v Jinonicích v Praze. Zveřejnění v tištěné nebo elektronické podobě je možné na základě mého písemného souhlasu.

V Praze dne 23. 6. 2011

.....
Jaroslava Čuřínová

Poděkování

Tímto bych chtěla poděkovat vedoucí mé bakalářské práce, Mgr. Hedvice Novotné za profesionální podporu v oblasti společenskovedního výzkumu a za citlivý a vstřícný přístup k osobnosti studenta i k jeho schopnostem.

Dále bych chtěla poděkovat personálu sociálního úseku Domova pro seniory, díky kterému jsem byla schopna zapojit se bez následků do zkoumaného prostředí a za poskytnutí zázemí ve své kanceláři. Stejně tak děkuji všem informátorům, kteří mi byli po celou dobu výzkumu nakloněni za cenné informace, a za to, že mi dovolili nahlédnout do jejich soukromí.

Nakonec bych chtěla ze srdce poděkovat svému příteli Rudkovi za emocionální podporu, povzbuzení při práci a trpělivé naslouchání.

OBSAH:

1	ÚVOD	6
2	TEORETICKÁ ČÁST	8
2.1	VÝCHODISKA VÝZKUMU	8
2.2	STÁRNUTÍ	12
2.3	POZORNOST A VNÍMÁNÍ PROSTŘEDÍ	14
2.4	VÝZKUMNÝ PROBLÉM, VÝZKUMNÉ OTÁZKY	15
3	METODOLOGIE	18
3.1	PRŮBĚH VÝZKUMU	19
3.2	TECHNIKY SBĚRU DAT	21
3.3	VÝBĚR VZORKU	24
3.4	ANALYTICKÉ POSTUPY	25
3.5	REFLEXE VÝZKUMU	27
3.6	ETICKÉ OTÁZKY	28
4	EMPIRICKÁ ČÁST	31
4.1	DOMÁCÍ ŘÁD	34
4.2	POPIS PROSTORU	37
4.2.1	<i>Popis budovy Domova</i>	37
4.2.2	<i>Chodby</i>	38
4.2.3	<i>Společná jídelna</i>	39
4.2.4	<i>Menší jídelny na odděleních</i>	39
4.2.5	<i>Malá zahrada</i>	40
4.2.6	<i>Velká zahrada</i>	40
4.2.7	<i>Hala s bufetem</i>	40
4.2.8	<i>Společenský sál</i>	41
4.2.9	<i>Klubovna</i>	41
4.2.10	<i>Tělocvična</i>	41
4.2.11	<i>Kuřárna</i>	41
4.2.12	<i>Společenské koutky s TV</i>	42
4.2.13	<i>Oddělení</i>	42
4.2.14	<i>Popis pokoje</i>	42
4.2.15	<i>Poličky</i>	43
4.2.16	<i>Stěny</i>	44
4.2.17	<i>Skříně</i>	44
4.2.18	<i>Noční stolek</i>	44

4.3	MODELY ZACHÁZENÍ S PROSTOREM AKTÉRY DOMOVA PRO SENIORY -----	46
4.3.1	<i>Příběh paní Malinové</i> -----	46
4.3.2	<i>Příběh paní Tůmové</i> -----	53
4.3.3	<i>Příběh paní Liškové</i> -----	61
5	ZÁVĚR -----	66
6	LITERATURA -----	71

1 Úvod

O problematiku seniorů a stárnutí jsem se po ukončení střední školy začala více zajímat díky kontaktu se seniory z vlastní rodiny. Proto jsem se v dalším studiu zaměřila na tuto cílovou skupinu. Před několika lety jsem měla možnost provádět praxi v rámci Vyšší odborné školy sociálně-právní¹ ve třech zařízeních poskytující péči a služby seniorům a mezi zařízeními jsem shledala velké rozdíly, které mě šokovaly a zároveň nabádaly k prozkoumání.

V roce 2010, když jsem přemýšlela o tématu své bakalářské práce, zvolila jsem právě cílovou skupinu seniorů, neboť bych se po ukončení studia touto problematikou ráda zabývala i nadále v rámci své budoucí praxe. Rozhodla jsem se pro etnografický výzkum ve vybraném Domově pro seniory ve správním obvodu jednoho z velkých měst v České republice, konkrétně téma nakládání s prostorem a s ním spojenou intimitu klientů.

Problematiku seniorů lze nahlížet z mnoha různých hledisek. Jedním z témat, které se mi v průběhu přípravy a realizace mého etnografického výzkumu vyjevilo jako nosné, je otázka, zda senioři, kteří (ať už z jakýchkoli důvodů), využívají institucionální péči v podobě života v zařízení typu domov pro seniory, mohou toto místo konceptualizovat jako svůj domov. Jednou z rovin, na které lze interpretovat pojetí domova, je zacházení s prostorem v tomto kolektivním zařízení. Je možné obývat Domov pro seniory jako vlastní domov? Co je pro to třeba udělat? Je dokonce možné v takovém zařízení utvořit nějakou míru soukromí? A je to vůbec třeba?

Na tyto otázky se pokusím odpovědět v předložené bakalářské práci. Práci rozdělují na část teoretickou, metodologickou a empirickou. V teoretické části se zaměřuji na odbornou literaturu, ze které jsem vycházela a dále na stručné uvedení do problematiky stárnutí, tj. projevy stárnutí a rozdělení stáří podle věku. Dále uvádím kapitolu o vnímání prostředí jako vzhled do problematiky prostoru obecně. Mezi teoretickou a empirickou částí práce je metodologická část, do které jsem zahrнула jak samotný průběh výzkumu, tak použité techniky ve společenskovědním výzkumu. Vlastní popis prostoru Domova pro seniory je detailně popsán v empirické části. Kromě popisu jednotlivých částí budovy včetně pokojů využívám pro uvedení do problematiky zhuštěný popis tří příběhů, vymodelovaných na

¹ Dále pro stručnost pouze VOŠ.

základě skutečných výpovědí všech informátorů. Tyto modelové příběhy slouží jako podklad mé interpretace různých pojetí domova v souvislosti s odlišnými podobami obývání Domova pro seniory.

2 Teoretická část

2.1 Východiska výzkumu

Ve vztahu k tématu jsem vycházela z knihy *Asylums* (1990) sociologa E. Goffmana. Autor se zabývá konceptem instituce, kterou nazývá totální. Věnuje se problematice vězení a institucím pro mentálně postižené. Goffman rozděluje totální instituce do pěti skupin:

Instituce pro ty, kteří se o sebe nedokážou sami postarat (tělesně postižené osoby, staří lidé...).

Zařízení pro osoby, které se o sebe nedokážou postarat a zároveň mohou být nebezpeční pro společnost (duševní choroby, nakažlivé nemoci).

Zařízení sloužící k ochraně společnosti před nebezpečnými osobami (instituce vězení, zařízení pro převýchovu).

Instituce sloužící k realizaci technických záležitostí souvisejících s ochranou společnosti (kasárna).

Zařízení sloužící jako možnost stáhnutí se ze společenského života (azylové domy).

Domov pro seniory, dále jen DPS nebo Domov, je také totální institucí, neboť je určen lidem, kteří se o sebe nedokáží sami postarat. Život zde žijících seniorů se odehrává v jednom zařízení, někdy pouze v jedné místnosti ohraničené zdmi, kde jsou lidé v kontaktu stále se stejnými lidmi. Musí dodržovat určitá pravidla i přesto, že do Domova vstupují většinou dobrovolně a mohou se zde více méně svobodně pohybovat.

Staří lidé jsou vstupem do takové instituce „vytrženi“ z přirozeného prostředí, což je pro ně obtížná situace, neboť se musejí vzdát do té doby většiny svých předmětů, oblíbených prostor i dosavadního způsobu života. Přejít z domova do zařízení je pro ně významným životním mezníkem. Dochází zde k omezení vztahů s rodinou a blízkými lidmi.

S ohledem na téma i povahu výzkumu považuji za velice cenou bakalářskou práci Renaty Bolechové (2010). Tato autorka se skrze etnografický výzkum zabývá vztahy mezi zdravotnickým personálem a klienty vybrané Léčebny dlouhodobě nemocných. Příběh se

odehrává na scéně zařízení, kde se stejně jako v DPS setkávají zejména senioři a ošetřující personál. Kromě rozdílu v podmínkách pro přijetí zde můžeme postřehnout velmi podobný každodenní scénář. I v DPS hrají vzájemné vztahy významnou úlohu a mnoho zdejších obyvatel do léčebny dlouhodobě nemocných zavítá, například z důvodu náhlého úrazu.

Další prací, ze které vycházím, je kniha *Spoutaná rozkoš* (Nedbálková, 2006). Zabývá se etnografickým výzkumem vybrané ženské věznice, kde autorka líčí každodenní život uvězněných žen. Tuto publikaci jsem nastudovala jako jednu z prvních, ještě předtím než jsem vstoupila do terénu a v mnohém se s autorkou ztotožňuji, zejména co se týče vstupu do terénu a vyjednávání. Kniha je psána velmi čtivou formou a často jsem čerpala z její metodologické části. Krom toho je ukázkou, jak přehledně strukturovat získaná data. Zabývá se také institucionalizováním osob v cizím prostředí. I zde můžeme vidět jistou analogii, kdy se vstupem do vězení zpřetrhají příbuzenské vazby, lidé musí dodržovat řád a být v interakci stále se stejnými lidmi, na něž jsou odkázáni, a kteří ovlivňují jejich život. Personál ve věznici i v DPS ovlivňuje život a prožívání lidí. Tyto instituce se od sebe liší, protože DPS není vězením ve smyslu odejmutí svobody a není ani nápravným zařízením. Lidé do této instituce vstupují dobrovolně, i když se jejich prožívání instituce může lišit. Ve většině případů senioři sami rozhodují o tom, jak naloží se svým životem a jestli umístění přijmou.

Čerpala jsem i z další bakalářské práce (Valentová, 2010), jejíž autorka se zabývá strukturací času klientů v domově pro seniory. Z větší části je tato práce věnována detailnímu popisu prostoru DPS a dále dennímu režimu, který se do určité míry překrývá s režimem v DPS, který jsem si zvolila. Zaměřila se na zařízení s poloviční ubytovací kapacitou, čehož je dokladem i menší možnosti využívání nabízených prostor.

Člověk je ovlivňován prostředím, ve kterém se nachází, a snaží se jej přetvořit tak, aby co nejlépe sloužilo k uspokojení jeho potřeb. O životním prostředí a nakládání s prostorem pojednává kniha *Psychologie životního prostředí* (Černoušek, 1992). Člověk sám sebe v závislosti na fyzikální a prostorových strukturách různého prostředí i jinak prožívá. Prostor vnímáme v neustálé interakci s okolím i se sebou samými. Působí na nás zavazujícím způsobem a v průběhu individuálního vývoje se člověk od narození učí definovat různá prostředí, ve kterých se nachází, a snaží se jednat podle jeho příslušných charakteristik. Nápadné vybočení z normy, předepsané společností a kulturou, jak se chovat v určitém prostředí, je chápáno jako nevhodné a ostatní lidé na takovou nevhodnost individuálně

reagují. Člověk je velice přizpůsobivý a nakonec novému prostředí dokáže přivyknout. Není tomu jinak ani v Domovech pro seniory, kde jsou lidé vystaveni jinému prostředí, než na které byli do té doby zvyklí. Vkládají do něj individuální význam a určitým způsobem jej hodnotí. Mnoho z nich změny nepřijímá snadno. Poněkud jiný je estetický prožitek známého prostředí, například našeho domova. Lidé mívají tyto symbolické obrazy zakódovány v dlouhodobé paměti. Každé prostředí hodnotíme, i když si to někdy neuvědomujeme, i v estetické rovině. Lidé se značně liší v estetických preferencích a dávají přednost různým prostředím, aniž by někdy byli s to zdůvodnit svou volbu (Černoušek, 1992). Autor se v souvislosti s prostředím zabývá ergonomií, nedílnou součástí prostředí, která se snaží o jeho optimální rozvržení, jíž se zabývám v empirické části práce.

Prostředí působí na vnímajícího člověka i svým symbolickým významem, tzn. specificky lidskou kvalitou, která vznikla v průběhu dlouhého historicko-spoločenského vývoje. Lze říci, že každý typ životního prostředí vykazuje vedle fyzikálních a chemických vlastností také symbolický význam, protože aktivity lidí, zanechávající historické stopy na struktuře prostředí, byly sociálně definovány a vymezeny. K věcem a událostem, které se v minulosti dějí, mají lidé určitý vztah. O této problematice pojednává jedna z kapitol knihy Fenomén stáří (Haškovcová, 1989). Ti, kteří se rozhodli pro umístění do DPS, mají možnost si ze svého domova sebou vzít své oblíbené předměty, jejichž počet je samozřejmě z kapacitních důvodů omezen. Svou minulost a dobu před nástupem do zařízení si tedy prostřednictvím svých předmětů mohou připomenout. Právě tato problematika je rozpracovaná v empirické části mé bakalářské práce.

Inspirací mi byla také kniha od Emy Hrešanové (2008). Ve své práci stejně jako Nedbálková (2006) využívá etnografického výzkumu. Porovnává každodennost dvou porodnic, jejich popis i vzájemné interakce mezi zdravotnickým personálem a rodiči. Provádí rozhovory jak s nastávajícími rodiči, tak se zdravotníky, do nichž se promítá pojetí prostoru porodnice, vzájemné vztahy a prožitky z „cizí“ instituce, jejich vzpomínky a hodnocení prostředí jako celku.

V souvislosti s intimitou jsem čerpala z knihy Ústavní péče (Matoušek, 1995). Autor vymezuje ústavní zařízení do skupin, jejichž funkcí je buď podpora a péče; léčba, výchova a resocializace nebo omezení, vyloučení a represe. DPS patří do první skupiny, kdy ústavní zařízení poskytuje svým klientům potřebnou podporu a péči, když na ni sami nestačí. Zároveň

tedy snaží poskytovat náhradu za nefunkční nebo nedostačující rodinné zázemí. Také zmiňuje dlouhodobost pobytu v ústavu, která má zjevný vliv na prožívání prostředí a prostoru vůbec. Jedná se o vážný zásah do klientova soukromého života, kdy je osobní teritorium často omezeno na postel v pokoji a noční stolek. Pocit domova vytváří právě věci, které člověk má s sebou, a ke kterým má emoční pouto. Autor rozpracovává i otázku, která pravidla by měla být v souvislosti s uchováním soukromí dodržována.

Vzhledem k tomu, že s problematikou seniorů se nutně pojí stárnutí, z odborné literatury jsem zvolila text, který detailně rozpracovává problematiku stárnutí organismu, jak z fyziologického, tak z psychologického hlediska. Fenomén stárnutí jsem se v teoretické části práce snažila stručně zachytit (Jedlička, 1991).

2.2 Stárnutí

O stáří se v poslední době mnoho mluví i píše a do jisté míry je chápáno jako společenský problém. Zaměstnavatelé preferují mládí, svěžest, flexibilitu a z tohoto důvodu se staří lidé a také lidé středního věku mohou cítit společností diskriminovaní. Na stáří ještě stále nejsou připraveny některé nemocnice, dopravní prostředky, zaměstnavatelé i domácnosti. Stále stoupající věk seniorů je projevem vyšší životní úrovně společnosti a měl by být takto společností přijímán. Každý člověk je osobnost, a přesto to často vypadá, že s přibývajícím věkem jako by se člověk stával pro společnost někým méněcenným nebo dokonce odpudivým.

Stáří je poslední etapou lidské ontogeneze. Jedná se o nezvratné fyziologické období, které končí smrtí. Nauky a myšlenky o stárnutí sahají dávno do minulosti, již do období starověku. Forette (2007) tvrdí, že v dnešní době stárneme čím dál tím méně, nebo spíše čím dál tím lépe. V současné době by nikdo nepřijal myšlenku, která by tvrdila, že dnešní sedmdesátník je vzhledově a chováním stejný jako sedmdesátník z roku 1900. Starý člověk dneška se stává méně starým než starý člověk dávné doby.

Stárnutí je proces postupného opotřebování organismu, který začíná narozením a dále pokračuje napříč celým životem. Jedná se o soubor změn a vliv času na člověka, který je možno zmírnit správnou životosprávou. Příchod změn souvisejících s věkem je viditelný dříve, než si zjevných známek stárnutí vůbec člověk všimne. V procesu stárnutí existují značné rozdíly a žádný člověk jej neprožívá stejným způsobem. Při posuzování stáří Světová zdravotnická organizace rozděluje věk do několika skupin (Jedlička, 1991):

45 - 59 let: střední věk

60 - 74 let: vyšší (starší) věk, rané stáří

75 - 89 let: pokročilý (stařecký) věk, vlastní stáří, senium

90 a více let: dlouhověkost

V mládí a v dospělosti nemáme většinou o stáří jasnou představu. S pokročilejším věkem se objevují více či méně zjevné fyziologické změny a stárnutí je nejčastěji chápáno jako postupné opotřebování organismu s častějšími funkčními výpadky a fyziologickými změnami. A až s přibývajícím věkem můžeme pozorovat více či méně zjevné fyziologické změny jakými je svraštělá suchá kůže, pigmentové skvrny, šedivé a řídnoucí vlasy, poruchy sluchu, obtížnější vnímání vysokých tónů, zhoršující se zrak, zúžení zorného pole, ochabování a ubývání svalstva, ubývání kostní hmoty, zpomalení činnosti kostních buněk, změna hormonální produkce, přetváření imunitního systému a další.

Stárnutí zasahuje také psychické funkce, přičemž některé z nich se nemění, některé klesají a jiné se stupňují. Tyto změny nemusí být fatální, protože i ve vysokém stáří si můžeme uchovat přiměřenou duševní aktivitu (Jedlička, 1991). Některé buňky například v mozku ubývají, objevují se však nové schopnosti a některé buňky se naopak obnovují stále.

Ze schopností, které mají vzestupnou povahu, můžeme uvést například vytrvalost, větší toleranci nebo trpělivost (Jedlička, 1991). Každé životní období přináší nové zkušenosti se vším, co nás přitahuje, ale také co nás znepokojuje. Správným životním stylem, vhodnou duševní a tělesnou aktivitou můžeme nástup změn zpomalit a tak svůj aktivní věk prodloužit.

2.3 Pozornost a vnímání prostředí

V aktuálním časovém okamžiku jsme zahlcováni velkým množstvím informací, které nejsme schopni zpracovávat. Pokud by vědomí nemělo omezenou kapacitu, bylo by stále více vyplněno všemi možnými vjemy, např. hlukem, světlem či teplem. Kdyby si člověk všechny tyto vjemy uvědomoval, tento stav by u něj vedl k vnitřnímu chaosu a ochromení (Plháková, 2007). Schopnost člověka zpracovávat informace má ovšem svá omezení. Díky vnímání můžeme regulovat součásti prostředí, které na nás působí. Vnímání prostředí je celistvé, ale zároveň výběrové. Díky pozornosti člověk vybírá pouze ty podněty, které si potřebuje uvědomit. Ostatní složky, kterým nevěnujeme přímou pozornost, na nás působí podprahově, tzn. tak, že si tento stav neuvědomujeme.

To znamená, že pokud například chodíme půl roku stejnou chodbou, tak máme jasnou představu, jak vypadá, čím je vyzdobená, jakou barvou jsou vymalované stěny, ale kdybychom jí měli po paměti popsat, často některé zásadní součásti zapomeneme zmínit, protože je považujeme za její samozřejmou součást.

Celek životního prostředí působí na vnímající bytost celkově a tvoří s ním jednotu. I pouhým vnímáním, tedy procesem, kdy zdánlivě do prostředí nezasahujeme, přesto životní prostředí měníme, byť jen tím, že připisujeme určité aspekty své zkušenosti do světa kolem sebe (Černoušek, 1992). S vnímáním přímo souvisí jednání, kdy řada lidí jedná tak, jako by byla přesvědčena, že se jich změna prostředí nedotkne, že je zpětně neovlivní. Měníme-li prostředí, měníme nejen jeho vnímání, ale také sami sebe.

Při vnímání životního prostředí vzniká v naší psychice hodnotící systém opírající se o zkušenost, který vede nakonec vždy k nějakému jednání. Jak uvádí Šedivková (2009), prostor si člověk nejen zabydluje, ale vkládá do něj také své niterné hodnoty majetkové, mezilidské, estetické. K soukromí patří jednání, které umožňuje strukturaci prostoru, které je pod vlastní kontrolou člověka. Soukromí je považováno za důležitou psychologickou i biologickou potřebu, která je utvářena společensky i kulturně.

2.4 Výzkumný problém, výzkumné otázky

Přemýšlela jsem o vhodném tématu, které je neprozkoumáno a které je zároveň zajímavé. Jako nejlepší volbu jsem chápala téma interakce klientů Domova pro seniory se zdravotnickým personálem. Již po druhé návštěvě DPS jsem si také díky konzultacím uvědomila, že toto téma vhodné není, neboť je příliš citlivé pro mě samotnou jako pro člověka, který vztahy mezi personálem a klienty v zařízeních pro seniory považuje za velmi vyostřené a kterého křivda a bezpráví mrzí. Abych tyto pocity nepromítala do osobního života, ani do vlastního výzkumu, záhy jsem pro práci zvolila jiné téma.

Výzkumným problémem, na který jsem se ve své práci zaměřila, bylo pomocí etnografického výzkumu zjistit, jakým způsobem vybraní klienti dvou oddělení Domova pro seniory nakládají s prostorem, ve kterém se nacházejí, a jak toto prostředí ovlivňuje jejich soukromí. Se změnou prostředí se totiž mění i člověk sám, jeho jednání, prožívání i reakce (Černoušek, 1992). Zaměřila jsem se na prostor, který klienti DPS užívají, a rozdělila jsem jej na prostor soukromý, který náleží klientovi; dále prostor poloveřejný, do kterého má kromě klienta vstupuje personál, nejbližší známí nebo příbuzní a prostor veřejný, který definuje Valentová (2010) jako prostor přístupný všem. Vymezila jsem ještě jeden typ prostoru a tím je „administrativní prostor“² personálu, kterému se v souvislosti se zvoleným tématem zabývám pouze okrajově, neboť svou podstatou nezapadá do kontextu výzkumné otázky.

Zaměřila jsem se zejména na prostor soukromý, do kterého patří pokoj, který klienti DPS obývají. Jedná se o místo, ve kterém pobývají po většinu dne, kterému přiřkládají význam, a který významně ovlivňuje jejich život. Senioři žijící v DPS zde tráví většinu času a mají zde možnost nakládat s předměty i prostory, které mají k dispozici. Mohou je navštěvovat, upravovat, přemísťovat předměty, či různým způsobem prostředí „přikrášlovat“. Ze svého domova si mohou přinést předměty, kterým vkládají určitý význam a je důležité se dozvědět jaký, a vůbec to, jakým způsobem zacházejí s prostorem, ve kterém se nacházejí.

S pobytem v instituci jdou ruku v ruce zásahy do soukromí a do intimní sféry života vůbec. Sledovala jsem i využívání poloveřejného prostoru v rámci zařízení, tedy společnou

² Výraz „administrativní prostor“ používám jako pracovní název pro prostor, který využívá pouze personál Domova.

jídelnu, halu s bufetem, knihovnu, klubovnu, společenský sál, výtvarnou dílnu, a tělocvičnu. Do veřejného prostoru jsem zařadila chodby a zahrady Domova, které jsou v rámci zařízení přístupné všem.

Při formulaci výzkumných otázek jsem vycházela z literatury, která pojednává o prostoru ústavu, jako zařízení poskytující podporu a péči (Matoušek, 1995) a také z obecné představy o prostoru a o nakládání s ním ze zkušenosti příbuzných, kteří v DPS žijí.

V průběhu výzkumu se může stát, že sběrem dat získáváme informace o problematice, která s naším původním záměrem nesouvisí a musíme proto svůj záměr přehodnotit. To proto, že kvalitativní výzkum je pružný a výzkumné otázky se často utváří až během výzkumu a mohou být tedy v průběhu pozměněny či nahrazeny otázkami zcela novými (Disman, 2000). Sběr potřebných dat závisí jak na prostředí výzkumu, tak i na schopnostech výzkumníka, jak komunikuje s informátory, a jakou měrou je schopen do zkoumaného prostředí proniknout.

V průběhu výzkumu jsem shledala, že mezi nejvýraznější výzkumné otázky patří oblast soukromého prostoru klientů DPS a nakládání s jejich osobními předměty, které s sebou mají z domova, jaké významy do nich vkládají a také jak nakládají s prostory v DPS, tedy jak svůj soukromý prostor organizují, čím jej vybavují, zdobí a z jakého důvodu. Neméně důležitý je způsob, jak s prostorem zachází, a zároveň které prostory využívají, a které nikoliv. Díky provedeným rozhovorům jsem měla možnost zjistit, že například zdravotní stav a způsob života před nástupem do zařízení hraje důležitou roli jednak v nakládání s prostorem a zároveň v hodnocení kvality života v Domově.

Další výzkumnou otázku jsem si položila v souvislosti s působením dalších osob vyskytujících se v DPS, které mají na pojetí prostoru a na soukromí značný vliv. Jedná se o personál, další obyvatele i spolubydlící, kteří zasahují do soukromí klientů. Tato situace nutně vyvolává další reakce, které jsem se snažila zachytit. DPS můžeme chápat jako totální instituci, kterou definuje Goffman (1991), kde lidé jí, spí, a odpočívají na vymezeném místě, a kde je mnoho intimních aktivit vykonáváno za přítomnosti dalších jedinců, což je stav v běžném životě nepřírozený. Vytvořila jsem i další podotázky, kterými je vliv rodiny, kterou klienti mají nebo naopak její absence, jejíž aspekt se značně promítá jak do hodnocení prostoru samotného, tak nahlížení sebe sama v instituci. Dále možnosti soukromého prostoru,

kterými je například rozmístění inventáře pokoje a vůbec možnosti manipulace s nimi a také zacházení s osobními předměty ze strany personálu.

3 Metodologie

Tato kapitola pojednává o metodologické části výzkumu. Jedná se o představení výzkumného prostředí a zároveň výzkumných metod. Využila jsem etnografický terénní výzkum, jak uvádí Hammersley a Atkinson (1995), kde jsem se určité období podílela na běžném životě skupiny lidí, v mém případě klientů Domova pro seniory a sbírala jsem data, která bych využila k zodpovězení výzkumných otázek, které jsem si zvolila. Popisovala jsem prostředí, interakce s ostatními lidmi i každodenní prožívání seniorů.

Výzkumnou strategii jsem použila kvalitativní, konkrétně se jedná o etnografický výzkum v domově pro seniory. Zvolila jsem tento typ výzkumu, z důvodu jeho induktivní povahy, tedy směřování od jednotlivostí k nějakým závěrům. Výsledkem takového typu výzkumu je porozumění zkoumané situaci. Toto je strategie, která byla vhodná pro mnou zvolené téma, protože sběrem dat jsem postupně zjišťovala veškeré jevy, které se vyskytovaly ve skupině seniorů, a poté jsem tyto jevy interpretovala. Vzhledem ke zvolenému tématu byla tato strategie výhodná, protože jsem se snažila v konkrétním prostředí, kde jsou zavedena určitá pravidla, porozumět tomu, jak klienti v tomto zařízení nakládají s nabízenými prostory, a jaké významy do nich vkládají.

Jednalo se o krátkodobý výzkum v délce trvání pět měsíců, s intenzitou účasti dvakrát až třikrát týdně. Poslední dva měsíce výzkumu jsem využila k doplnění informací a provedení doplňujících rozhovorů. Mnou zvolený Domov pro seniory jsem znala ze školní praxe, takže výzkumné prostředí pro mě nebylo nové.

Každý člověk, který provádí výzkum, vstupuje do terénu s určitým předporozuměním, tzn., že má o problematice nějakou představu ještě předtím, než výzkum vůbec začne provádět. Tomuto stavu se nedá vyhnout, protože každý člověk, který chce provést výzkum, tak většinou nějakou představu o prostředí má. Jako výzkumníci bychom ovšem měli mít na paměti, že pokud to je alespoň trochu možné, je dobré, abychom toto předporozumění nepromítali do našich představ o výzkumu a nechali se výzkumem nezaujatě vést. Do terénu vstupujeme totiž i s předsudky, které značně ovlivňují postoj k problematice. Tyto důsledky jsou nežádoucí jak pro výzkum, tak i pro výzkumníka.

3.1 Průběh výzkumu

Poprvé jsem se s DPS seznámila při praxi na VOŠ sociálně-právní. Práce v Domově mě zaujala a i po ukončení studia na VOŠ jsem často docházela na návštěvu za obyvatelkami, se kterými jsem si rozuměla. Nápad provést výzkum právě v tomto zařízení se mi jevil jako velmi dobrý a vstup do terénu snadný z důvodu obeznámenosti s prostředím a s některými obyvateli. V rámci své školní praxe jsem poznala pracovnice sociálního úseku, které byly také mými gatekeepers, tzv. vrátnými, které mi umožnily vstup do terénu a vůbec mi při zkoumání pomáhaly navazovat styky s klienty. Měla jsem tak usnadněný vstup do terénu a také snazší přístup k informátorům. V souvislosti se začleněním do kolektivu klientů mi byly velice nápomocny právě sociální pracovnice, které mi v terénu pomáhaly a samy se mě snažily mezi informátory začlenit a najít si k nim cestu a to například roznosem složenek nebo tisku na pokoje, nebo zapojením do pořádaných aktivit, například účastí při trénování paměti nebo kondičním cvičení v tělocvičně.

Na konci dubna roku 2010 jsem uskutečnila první krok vlastního výzkumu, kterým byl telefonát do DPS, paní Markové³, která je vedoucí sociálního úseku a se kterou jsem se znala. Chtěla jsem si nejdříve domluvit schůzku, na které jsem jí chtěla sdělit svůj záměr. Zvolila jsem tedy kontakt formou osobního setkání, který jsem považovala za nejvhodnější. Domluvily jsme si schůzku na 3. května 2010. Do té doby jsem s ní uskutečnila ještě jeden telefonát, abych se ujistila, jestli schůzka stále platí a přitom jsem se dozvěděla, že je nemocná a že mě přijme jiná pracovnice, která jí po dobu nemoci zastupuje. Tuto pracovníci jsem neznala.

V den naší schůzky jsem netrpělivě čekala na vrátnici, až pro mě přišla usměvavá paní Nová, která mě odvedla do kanceláře sociálního úseku. Postupně jsem se všem pracovníkům představila a v kanceláři jim sdělila svůj záměr. Po uvedení mě paní Nová odkázala na ředitelku DPS, která o výzkumu musela být informována. Takže jsem ještě týž den navštívila ředitelku, které jsem znovu svůj záměr a téma výzkumu vysvětlila. Pouze se zeptala na mé požadavky k práci, ale v zásadě neměla k mému návrhu námitky, požadovala jen smlouvu s VŠ. Vzhledem k tomu, že tento Domov poskytuje, na základě smlouvy, praxi studentům VOŠ, kterou jsem navštěvovala, o několik dní se zpozdil den mého nástupu, s čímž jsem

³ Všechna jména zaměstnanců i klientů DPS jsou z důvodu zachování anonymity změněna.

nepočítala. Jiné školy s Domovem smlouvu nemají, takže bylo nutné buď smlouvu dodat, nebo se jiným způsobem zkontaktovat s vedením a tím byl v mém případě průvodní dopis z VŠ. Ředitelka DPS následně požadovala k nahlédnutí závěrečnou zprávu z výzkumu.

Krom vyřízení administrativní záležitosti, kterou byl dopis o mém působení v DPS jako studentky provádějící výzkum, jsem neshledala žádné obtíže při vstupu do terénu, spíše naopak; setkala jsem se obrovskou ochotou a náklonností ze strany pracovníků sociálního úseku i všech klientů. První informace o standardech a vedení Domova jsem získala právě od sociálních pracovníků. I přesto, že jsem některé obyvatele DPS po uplynutí praxe stále navštěvovala, od mé praxe uplynulo několik let a v DPS nastaly změny jak personální, tak i metodické. Hned na začátku května roku 2010 jsem začala navštěvovat DPS v roli studentky VŠ, která provádí výzkum a dochází do zařízení několikrát v týdnu, o čemž byli klienti informováni mnou samotnou.

Důležitým okamžikem pro mě bylo vyhotovení visačky s mým jménem, která mě administrativně zařadila na určitý čas do kolektivu pracovníků. K této skutečnosti se v terénním deníku vyjadřuji takto:

„Konečně mám visačku. Hned se cítím lépe, protože mi není moc příjemné tady chodit „jen tak“. Každý na mě kouká a neví, kam patřím, a co tady dělám. Je to pro mě taková vstupenka do budovy.“⁴

Pokud budu hovořit o podpoře během výzkumu, tak se jedná krom informátorů výhradně o pracovníky sociálního úseku, konkrétně pí. Mokré, díky které jsem nejen měla usnadněný vstup do terénu, ale také potřebné informace, kterých se mi nedostalo od informátorů, například o metodických pravidlech, domácím řádu, smlouvě s DPS a o standardech poskytované péče.

Ještě než jsem se začala po budově DPS pohybovat sama, tak jsem s pí. Mokrou navštívila vrchní sestry všech oddělení, abych se jim představila. Zaujala mě poznámka jedné z nich:

To já hned jak slyším klapání bot, tak vyběhnu, a hned se ptám, kdo to sem chodí cizí. To já tady nikoho chodit jen tak nenechám“.⁵

⁴ Terénní deník ze dne 11. 5. 2010.

Nad touto poznámkou mi trochu zatrnulo, pousmála jsem se, a byla jsem ráda, že jsem se šla předem představit a tak se vyhnula možnému nedorozumění nebo dokonce konfliktu. Opět jsem ocenila změnu problematiky výzkumu. Když jsem se všem osobám, které mohly mít něco společného s výzkumem, představila, nadále jsem se po budově již pohybovala sama.

3.2 Techniky sběru dat

Jako klíčovou techniku sběru dat jsem použila zúčastněné pozorování. Mohla jsem tak pozorovat klienty DPS v jejich přirozeném prostředí, a díky osobní zkušenosti jsem mohla jejich prostředí lépe pochopit. Jednalo se zejména o pozorování prostředí, ve kterém se informátoři nacházeli, tzn. pozorování jejich pokojů a také prostorů, které navštěvují. Použití této techniky je výhodné, protože jsem ji mohla provádět plánovaně a během běžných interakcí s informátory.

Ze zvolených pokojů jsem po předchozím souhlasu pořizovala fotografie a částečně jejich popis, který jsem si po odchodu podle fotografií doplnila. Měla jsem tak možnost plně se věnovat rozhovorům a popis nechat na pozdější doplnění. Z pozorování jsem vytvářela nejprve tzv. jottings, což jsou krátké heslovité poznámky, které jsem si buď při rozhovorech, nebo po jejich provedení, zapisovala do bloku. Moje stanoviště bylo v kanceláři sociálního úseku, kde jsem měla klid a mohla jsem zde oficiálně psát poznámky po celou dobu výzkumu, čehož jsem každý den výzkumu využívala. Někdy jsem poznámky přepisovala rovnou do počítače právě v kanceláři, a někdy jsem si je pouze přepsala na čistý papír a posléze doma přepsala do počítače. Měla jsem k dispozici standardy péče DPS, které jsou neveřejné a nesmí se ani kopírovat, takže jsem mnoho času strávila jejich přepisem.

Snažila jsem se na oplátku pomoci sociálním pracovníkům s jejich prací, tzn. vyřídít vzkazy, roznést tisk či složenky, volební lístky, pomoci s přípravou cvičení, apod. Díky těmto drobným činnostem jsem mohla snáze proniknout mezi klienty tohoto zařízení a seznámit se

⁵ Staniční sestra je odpovědná za chod oddělení, tedy i za osoby, které se po oddělení pohybují, za fungující řád, dodržování pravidel domácího řádu Domova a soukromí klientů; terénní poznámky ze dne 13. 5. 2010.

s nimi. Pracovnice sociálního úseku mi v mém počínání byly velice nápomocny a zejména jim vděčím za hladký průběh výzkumu.

Paní Mokrá z DPS mi během prvních dnů výzkumu okopírovala seznam obyvatel a posadila se s ním ke mně v kanceláři sociálních pracovníků, V seznamu zatrhávala jména komunikativních klientů, kteří by mi mohli být při výzkumu nápomocní, což mi při navazování prvních kontaktů s informátory velice pomohlo.

Vedle terénních poznámek jsem si vedla také terénní deník, kam jsem zaznamenávala svoje pocity a myšlenky během výzkumu, protože i přesto, že jsem prostředí znala, tak jsem se často setkala se situacemi, které mi nebyly lhostejné a potřebovala jsem je někam zaznamenat.

V kvalitativním výzkumu nejde o dodržení určité strategie výběru za účelem reprezentativity získaných dat a možného zobecnění. Jde o to, získat pokud možno vyčerpávající data k dané problematice, o což jsem se během výzkumu také snažila a ve všech ohledech mi při mém počínání bylo výzkumné „prostředí“⁶ nakloněno. I přesto, že jsem si vytyčila směr, kterým jsem se hodlala ve svém výzkumu ubírat, práce v terénu a sběr dat mohl odpovídat novému výzkumnému problému. Snažila jsem se tedy nenásilnou formou sbírat data a posléze analyzovat, zda se shodují s mým záměrem. Vzhledem k tomu, že jsem měla možnost ve zvoleném domově pro seniory provádět praxi, téma, které jsem si zvolila, se i přes některé obtíže začalo směřovat právě mnou zvoleným směrem. Tento posun byl možný také díky zkušenostem z předchozí praxe, určité obeznámenosti s terénem i informátory.

V rámci předchozí praxe jsem navštěvovala místa, která jsou určena „všem“⁷ (Valentová, 2010), tedy zejména chodby a zahrady Domova. Pokoje jsem tak často nenavštěvovala, a proto jsem se musela při tomto výzkumu cíleně zaměřit na pokoje klientů, jejich situování, počet lůžek, vybavení, apod.

Jako další techniku sběru dat jsem používala verbální techniku dotazování, kterou je neformální rozhovor. Během každodenních činností (návštěv na pokoji, tréninků paměti, posezení u kávy, apod.) jsem takto mohla zjišťovat potřebná data; postoje informátorů a jejich prožívání určité situace, jak zachází s prostorem, jak si jej přizpůsobují, zda mají možnosti „dovybavení“, jak jej vyzdobují, apod. Tyto informace jsou pro výzkum důležité a nelze je

⁶ „Prostředím“ zde míním nejen obeznámenost s prostředím, ale také jeho aktéry, tedy informátory i pracovníky sociálního úseku DPS.

⁷ Všem ve smyslu všem klientům DPS, nikoliv každému návštěvníkovi.

získat jiným způsobem než rozhovorem. Takto získaná data jsem zpětně zaznamenávala po skončení rozhovoru. I přesto, že jsem některá data následným zaznamenáním ztratila, získala jsem cenné informace potřebné k analýze bez „zatížení“ výzkumem. Tímto způsobem jsem se mohla začlenit do zkoumaného prostředí a blíže se s informátory seznámit a možná je rozhovory i potěšit, o čemž svědčí terénní poznámky:

Paní Marková:

„A přijďte zase někdy, co nejdřív. Sem za mnou moc nikdo nechodí. Když si na něco vzpomenu, tak bych Vám ještě něco řekla.“⁸

I přesto jsem měla předem připraveny tematické okruhy a otázky týkající se mnou zvolené problematiky. Tematické okruhy jsem měla připraveny pro případ, kdybych se s informátory odkláněla od tématu a bylo třeba navést rozhovor „správným“ směrem. Jako pomocnou techniku jsem používala tedy i techniku polostandardizovaného rozhovoru. Tento typ rozhovoru je pružný a okruhy či otázky slouží pro orientaci, abych se nezapomněla na nějakou důležitou skutečnost zeptat. Pořadí otázek jsem tedy podle situace měnila a doplňovala o informace získané z neformálních rozhovorů. Všichni informátoři mi byli nakloněni a ochotně mi poskytovali cenné informace. Prováděla jsem rozhovory také se sociálními pracovníky, které mi osvětlovaly zejména každodenní režim DPS a další informace, týkající se administrativních pokynů pro uživatele DPS. Při provádění rozhovorů jsem se nesešla s žádnou negativní reakcí na mou osobu výzkumníka, ani na výzkum.

Rozhovory jsem nahrávala na diktafon a následně přepisovala. Někdy jsem svolení k použití diktafonu nedostala, nebo spíše jsem o jeho použití nepožádala, neboť jsem vyhodnotila situaci jako nevhodnou, například ve chvíli, kdy mi informátorka při začátku rozhovoru sdělila velice citlivou informaci. Proto jsem si zapisovala poznámky do bloku během rozhovoru nebo ihned po jeho skončení, abych předešla možné negativní reakci a vyjádřila tak pochopení, úctu k citlivým údajům a sounáležitost.

⁸ Terénní poznámky ze dne 18. 5. 2010

3.3 Výběr vzorku

Mnou zvolené DPS patří mezi zařízení s ubytovací kapacitou 260 osob, se 100 jednolůžkovými, 53 dvoulůžkovými a 18 třílůžkovými pokoji. Na začátku výzkumu jsem od sociální pracovnice obdržela jmenný seznam obyvatel⁹, ze kterého jsem součtem zjistila, že počet žen (176) více než dvojnásobně převyšuje počet mužů (77), což byl jeden z faktů, ze kterých jsem při konstrukci vzorku vycházela. Z toho důvodu jsem pro výzkum zvolila skupinu 12 žen ve věku 54 - 88 let, celkem ze dvou oddělení DPS, které jsou určené částečně soběstačným klientům. Všechny informátorky měly ukončené středoškolské vzdělání. Pracovním zařazením se jednalo o zaměstnání administrativního typu. Žádná z informátorek nebyla zaměstnána těsně před nástupem do zařízení. Prodleva mezi aktivním pracovním zařazením a pobytem v domácím prostředí se pohybovala mezi 8 – 10 roky.

Považovala jsem za důležité zvolit takovou skupinu informátorů, kteří jsou alespoň zčásti soběstační při péči o svou osobu, což bylo podmínkou pro získávání informací o nakládání s prostorem, a kteří jsou zároveň schopni verbálně komunikovat. To z důvodu, abych s nimi mohla provádět rozhovory, neboť například skupina omezeně pohyblivých klientů tzv. „ležáků“, z nichž je o některé třeba se postarat ve všech ohledech péče (Bolechová, 2010), často se svým prostředím nakládá velmi omezeně a v mnoha případech není schopna konverzace. Jako výhodu na začátku výzkumu jsem shledala, že jsem některé informátory znala z předchozích let ze školní praxe, což bylo významné při navazování komunikace.

Vzorkem v kvalitativním výzkumu nemusí být jen souhrn jednotlivců, proto jsem zvolila také prostředí, které jsem sledovala tak, že jsem navštěvovala pokoje klientů DPS, se kterými jsem se po areálu procházela.

Skutečnost, kterou jsem si v souvislosti se vzorkem na začátku svého zkoumání neuvědomila, a která se projevila až v průběhu výzkumu, je fakt, že prostředí DPS je náchylné na „ztrátu informátorů“, neboť v tomto zařízení většina seniorů tráví poslední roky svého života. Stalo se mi, že jsem provedla s informátorkou několik rozhovorů, a když jsem jí šla navštívit o týden později, abych si s ní některé skutečnosti upřesnila, zjistila jsem, že zemřela. V tuto chvíli nejen že jsem přišla o informátora, ale také jsem zažívala určitý pocit „ztráty“.

⁹ Seznam obyvatel DPS platný ke dni 5. 5. 2010.

V tuto chvíli jsem nedala najevo emoce, ale ocenila jsem terénní deník a zapsala jsem své emoce alespoň tam, neboť jsem tyto situace obtížně snášela a na čas mě zastavily¹⁰.

„Přišla jsem do prvního patra a dveře č. 2 byly zamčené a zapečetěné papírovou páskou. Píchlo mě u srdce a říkala jsem si, že nemůže být přece mrtvá, třeba je v nemocnici. To se taky dělá, že se zalepí dveře. Zeptala jsem se paní Mokré, jestli tento týden někdo nezemřel. Odpověděla, že dva klienti, přičemž jednou z nich byla paní Jandová. Jsem v šoku, tak hezky jsme si povídaly. Nesla jsem jí sušenky, co má ráda, a co teď mám jako dělat?“¹¹

3.4 Analytické postupy

Analýza v kvalitativním výzkumu by měla probíhat po celou dobu výzkumu, nejen na jeho konci. Průběžná analýza terénních poznámek také slouží výzkumníkovi ke kontrole, zdali neodbočuje od tématu výzkumu. Kvalitativní výzkum je induktivní, což znamená, že postupuje od jednotlivých skutečností k nějakým závěrům. Výsledkem je porozumění situace, jak klienti v DPS nakládají s prostorem a jak zde prožívají svůj život. V praxi to znamenalo, že s použitím získaných dat jsem se snažila vytvořit teorii, nikoliv ověřit teorii na datech. Během výzkumu jsem se setkala s množstvím nestandardizovaných dat, které jsem musela roztrždit a rozlišit, která jsou pro zodpovězení výzkumné otázky důležitá a která nikoliv. I přesto si myslím, že jsem získala data, která jsem redukovala minimálně, což znamená, že jsem z terénních poznámek mohla využít velké množství informací týkajících se tématu. To proto, že informátoři, které jsem navštívila, věděli, že za nimi chodím právě z důvodu výzkumu, takže se mi nejednou stalo, že se mě na začátku rozhovoru přímo zeptali:

Paní Malinová:

„Tak co chceš vědět? Máš něco konkrétního? Já klidně nepůjdu na cvičení a můžeme si tady povídat.“

Otázka: „Můžete mi třeba říct, co všechno jste si sem sebou vzala z domova?“

Odpověď: „Tak oblečení, skleničku, povlečení. Ono toho bylo víc, ale není to moc kam dát. ...“¹²

¹⁰ Uvedené skutečnosti, jako je úmrtí informátora mě zastavily v provádění výzkumu.

¹¹ Terénní deník ze dne 30. 3. 2011.

¹² Terénní poznámky ze dne 18. 5. 2010.

Kolikrát mě takto loajální přístup zaskočil, že se mohu ptát otevřeně a cíleně hned v úvodu rozhovoru. Tento přístup, nebo spíše kladný vztah k mé výzkumné práci mi výrazně další analýzu dat zjednodušil a díky tomu jsem i z krátkého rozhovoru dokázala vyzískat mnoho cenných a použitelných informací. Při použití tohoto typu výzkumu hledáme pravidelnosti, souvislosti a skryté významy. Analyzujeme veškeré stopy své analytické práce. I např. transkripce uskutečněných rozhovoru je součástí analytického procesu, ke které se můžeme zpětně vracet.

Pro svůj projekt jsem vybrala analytický přístup založený na segmentaci a kódování. Tento přístup je zaměřen na sociální realitu (na to, co se skutečně děje) a je založen na rozčlenění textu na části a další manipulaci s nimi. Jedná se o nejužívanější analytický postup, který umožňuje jednodušší možnost nalezení vzorců a pravidelností mezi případy. Skládá se ze tří částí: 1) segmentace, 2) kódování, 3) poznámkování. Všechny tyto postupy se provádějí současně. Segmentace znamená rozdělení textu na různě rozsáhlé části; poté navazuje kódování, kterým popisujeme, třídíme a zestručňujeme data. Kódy jsou předem určené značky, razítka, kterými označujeme určité úseky textu s cílem rozkrýt jejich význam. Úkolem kódů je rozebrat jevy tak, abychom našli jejich společné znaky, vzorce či rozdíly. Poznámkování spočívá v zaznamenávání poznámek již kódovaného textu. Jedná se o předběžné interpretace analyzovaných dat.

Během analýzy dat jsem prováděla otevřené kódování, protože jsem předem nevěděla, co přesně za informace v textu najdu a hledala jsem tak kódy pro určité pasáže textu. Snažila jsem se použít takové kódy, které by něco o problematice vypověděly, a ze kterých i později pochopím, o jakou informaci v textu šlo. Ze spolu souvisejících kódů jsem posléze vytvořila kategorie, které jsem použila pro vysvětlení dané situace, to znamená jak klienti DPS zacházejí s prostorem, jaký význam do něj vkládají, jakými doplňky jej „dovybavují“, apod. Pro názornost jsem použila tři modelové příběhy, které jsou uměle vytvořenými vyprávěními, do kterých jsou zasazeny mé interpretace daného jevu.

Mezi kódování patří kódování popisné, které popisuje, o čem se v dané pasáži hovoří, jaký je obsah segmentu. Dalším je kódování interpretativní, které vyjadřuje, jak výzkumník chápe, co daná pasáž říká; významy. Tyto dva typy kódování považuji za stěžejní, které ve své práci využívám, neboť jsem se na začátku výzkumu nacházela v prostoru, který informátoři obývají, a měla jsem mnoho terénních poznámek týkajících se popisu prostoru. Tyto poznámky jsem analyzovala popisným kódováním, určitým způsobem zestručnila a také

jsem jim vložila určité významy, tzn., že jsem je kódovala interpretativně. Jako kódy mohou být použity vlastní názvy či tzv. code in vivo, které jsem také využívala, což jsou doslovná sousloví z daného textu, které svou podstatou nejlépe vystihují informaci z textu. Použité kódy jsem shromažďovala do tzv. code book, kde jsou nejen použité kódy, ale i jejich interpretace. Zde označujeme datum jejich vytvoření i případné přeznačení a tak slouží pro rychlejší orientaci v kódech.

3.5 Reflexe výzkumu

Aby byl výzkum kvalitní, musíme stále subjektivně reflektovat své počínání a svůj výzkumných vztah k dané problematice. Zároveň musíme reflektovat nástroje, které používáme, tzn. reflektovat epistemologicky. Výzkumník může být zahlcen množstvím získaných dat, a proto průběžnou analýzou ověřuje, zdali se neodklání od výzkumných otázek (Chenail, 1998). Důležité je volit takovou velikost vzorku, aby sebraná data měla relevantní výpovědní hodnotu a abychom byli schopni provést výzkum a sebraná data analyzovat. V průběhu sběru dat jsem ověřovala, zda data opravdu vypovídají o sledovaném výzkumném problému, zdali je výzkum validní. Pokud je výzkum validní, znamená to, že měříme, co jsme chtěli měřit. Kvalitní je výzkum tehdy, když porozumíme problému, na který se zaměřujeme. Musíme být také pružní a otevření novým situacím a musíme brát v úvahu také reaktivitu, tzn., že přítomnost výzkumníka může ovlivnit procesy, na něž se zaměřuje, např. zkreslení nebo nepravdivost výpovědí informátorů. Cílem v kvalitativním výzkumu je adekvátně interpretovat a snažit se roztřídit spolehlivé informace od nespolehlivých.

Do terénu jsem vstupovala v roli pozorovatele jako účastníka, kdy si skupina byla vědoma mojí identity a částečně jsem se zapojovala do každodenních činností skupiny. Když jsem vstoupila terénu, kam jsem byla často posílána pracovníky sociálního úseku, podařilo se mi zkreslení informací odvrátit, neboť informátoři si často mysleli, že na sociálním úseku pracuji a svěřovali se mi se svými problémy automaticky, hned když jsem se jim představila. Skrze mě filtrovali své problémy směrem k nápravě, tzn., že mě žádali, abych jejich požadavky a návrhy předala odpovědným pracovníkům, i přes vysvětlení, že v DPS nepracuji, že jsem studentka VŠ.

3.6 Etické otázky

Ať se pohybujeme v jakémkoliv výzkumném prostředí, měli bychom dodržovat etická pravidla, která jsou nedílnou součástí společenskovedního výzkumu. Osoba výzkumníka a jeho schopnosti hrají v terénním výzkumu velmi významnou úlohu. Záleží na jeho zaujetí, předporozumění i zkušenostech se zvolenou problematikou. Díky výše uvedeným aspektům je schopen konstruovat data, která vypovídají jak o něm samotném, tak o zkoumaném prostředí. V tomto výzkumném prostředí, konkrétně ve vybraném DPS, může nastat několik etických dilemat.

Zkoumané osoby musíme především anonymizovat, a to z důvodu ochrany osobních údajů. Skrze celou práci jsem používala pseudonymy, abych zaručila anonymitu zaměstnanců i obyvatel DPS. Je vhodné takto postupovat i v terénních poznámkách a následných prepisech.

Práci může číst kdokoli, tedy i informátoři a další lidé působící ve výzkumném prostředí např. vedoucí pracovníci. Proto musíme brát zřetel na to, aby z našeho výkladu nebylo patrné, o kterých osobách se hovoří, zvláště pokud se jedná o kolektiv, který se skládá pouze z několika členů. V tomto případě jsem osoby anonymizovala jak na úrovni instituce, tak i osob.

Výklad by měl být autentický, ale zároveň bychom neměli žádného z účastníků svým výzkumem poškodit, emocionálně či společensky. Jedná se např. o okamžiky získávání dat neformálními rozhovory, kdy nám informátoři svěřují důvěrné a citlivé údaje. S důvěrnými údaji jsem se při provádění rozhovorů setkala mnohokrát a často jsem nevěděla, jak adekvátně zareagovat, o čemž svědčí terénní poznámky:

Paní Janková:

„Víš, já jsem žila s jedním chlapem, měla jsem ho ráda. Už spolu ale dávno nejsme, on byl prudká povaha a jednou jsem ho odmítla, tak mě doma znásilnil“.¹³

Paní Malinová:

„Já jsem ve svém životě prodělala šest potratů. Když jsem čekala syna, tak jsem celé těhotenství ležela v nemocnici, byl vůbec zázrak, že se narodil. Můj muž se mnou rozvedl, syna

¹³ Terénní poznámky ze dne 18. 5. 2010.

jsem měla až s druhým. Ten první furt chtěl děti a já jsem vždycky potratila, tak ztratil zájem. Byl dost náruživý a říkal mi, že jsem k ničemu, když s ním nemůžu mít dítě.“¹⁴

„Je důležité, věnovat po skončení rozhovoru pozornost tomu, v jaké psychickém rozpoložení se informátoři nacházejí“ (Chvistková, 2004). Opět záleží na osobnosti výzkumníka, jak se v těchto citlivých situacích zachová, jak je zvládne, a do jaké míry bude schopen s informátory dále pracovat a přitom je nepoškodit. Takovým situacím se většinou nedá předejít, protože když si se starým člověkem povídáte, velice často vypráví o rodině a o životních zkušenostech. V takto choulostivých situacích jsem se snažila vyjádřit pochopení. Často se samy vyřešily pouhým mlčením. I přes tato omezení jsem se snažila, aby popisy situací i rozhovorů byly autentické.

Stejně tak bychom měli brát v úvahu skutečnost, že při poskytování rozhovorů mohou mít informátoři obavu ze zneužití jejich osobních dat. V tomto případě je možné situaci ošetřit podpisem tzv. informovaného souhlasu, který slouží jako oprávnění ke zveřejnění dat a jejich použití ve výzkumu. Vzhledem k tomu, že jsem s vedením DPS uzavřela ústní dohodu o svém působení v jejich zařízení v rámci výzkumu, kterou jsem měla podloženou žádostí z FHS, tak jsem formu informovaného souhlasu nepoužila. Myslím si, že podpisem informovaného souhlasu bych mezi mnou a informátory vytvářela „výzkumnou“ bariéru a hůře bych s nimi navazovala kontakt.

Se zaměstnanci v tomto zařízení jsem se postupně seznámila a sama jsem se pak představila dále klientům, se kterými jsem následně prováděla rozhovory. V souvislosti s poskytovanými daty jsem použila souhlas neodporováním, založený na ústní domluvě, to znamená, že jsem informátory obeznámila se svou pozicí v DPS a o způsobu nakládání s jejich údaji a s anonymitou jejich osoby.

Tímto způsobem můžeme upevnit vzájemnou důvěru s účastníky výzkumu, neboť zasahujeme do životního prostoru seniorů, a proto můžeme být, zejména zpočátku, považováni za „nežádoucí cizince“. Dalším problémem může být „nechtěné“ vtažení do nahodilých situací, např. konfliktů, debat či interakcí mezi klienty a personálem a následná snaha o jejich nápravu. Tuto etickou oblast můžeme nazvat mikroetikou neboli etikou v praxi, neboť se jedná o etická dilemata, která se vynořují v průběhu výzkumu. I přesto, že si

¹⁴ Terénní poznámky ze dne 22. 6. 2010.

výzkumník do terénu přináší různé předporozumění, v rámci svého výzkumu musí od aktuálního dění zachovávat patřičný odstup, jinak si svým zásahem může znemožnit další postup a získávání dat pro výzkum se pro něj může stát velmi obtížným, nebo dokonce nemožným.

Další etický problém, který může nastat, je při odchodu z terénu, respektive při ukončení výzkumu. Výzkumník musí pamatovat na to, že v terénu tráví mnoho času, a lidé, se kterými se setkává, jej po určité době mohou považovat za součást své každodennosti. Je vhodné rozloučit se s nimi a zároveň nějakým způsobem poděkovat za poskytnuté informace. Opět závisí na výzkumníkovi samotném, zdali bude dále udržovat kontakt s informátory či nikoliv (Chvistková, 2004). V mém případě další kontakt považuji za vhodný. S informátory i pracovníky udržuji kontakt formou návštěv a osobní korespondence. Toto jsou příklady, jak poděkovat za poskytnuté informace týkající se výzkumu, za strávený čas, projevenou důvěru a přízeň.

4 Empirická část

Jak se asi člověk cítí v prvních dnech a týdnech svého života zcela vyměněného si asi neumí představit nikdo, kdo tuto změnu sám neprožije. Někdo může pociťovat úzkost a zažívá velmi nepříjemné pocity studu, smutku, prázdnoty. Na druhou stranu existují lidé, kteří jsou odjakživa společenší a dokonce se do Domova těší na společnost, kterou doma o samotě neměli. Někteří si zde zvyknou, jsou docela spokojeni a někteří si nezvyknou nikdy a svůj pobyt mimo domov těžce snášejí. Matoušek (1995) uvádí, že na klienty mohou působit příbuzní, kteří na ně vyvíjejí určitý tlak pro umístění do zařízení. To z důvodu neschopnosti nebo neochoty se dále o člena rodiny starat. Starý člověk může být tlačěn i osamělostí a lepší variantou může být právě umístění do DPS.

Když jsem prováděla s informátory rozhovory, vždy jsem se ptala, jak se jim v Domově líbí, proč zvolili právě tento DPS a jak zde prožívají život. Výpovědi se v mnohém lišily, čehož jsou dokladem následující terénní poznámky:

Paní Málková:

Otázka: „A jak jste se sem do Domova dostala?“

Odpověď: „Víš, ona toho dcera má moc, má na starosti nemocnou vnučku, ještě manžela, tak jsem šla sem. Ona sem chodí, a je to tak lepší, mají doma teď víc místa.“¹⁵

Paní Hanová:

Otázka: „A proč jste šla zrovna do tohoto Domova?“

Odpověď: „Doma jsem byla sama, nikdo za mnou nechodil a tady mám známých. Cítím se tu líp než doma, aspoň je s kým si popovídat.“¹⁶

Paní Kudrnová:

Otázka: „Proč jste šla vůbec do DPS?“

¹⁵ Terénní poznámky ze dne 8. 6. 2010.

¹⁶ Terénní poznámky ze dne 16. 6. 2010.

Odpověď: „Vždyť já už jsem doma byla nemožná s těma nohama. Syn bydlí v Německu a neměl se o mě kdo postarat, pak už za mnou chodily pečovatelky a bylo to k ničemu. Tady se o mě docela postarají a jsem aspoň trochu mezi lidma.“¹⁷

Každý člověk prožívá nové prostředí jinak a také jej jinak hodnotí. Když jsem s informátory řešila otázku, jak se jim v Domově líbí, dostala jsem i odpovědi, které mi nezapadaly do kontextu rozhovoru:

Paní Jirková:

Otázka: „A líbí se Vám tady?“

Odpověď: „No zlobí mě pořád ten vozík.“¹⁸

Když jsem se opětovně ptala na tutéž otázku, protože tato odpověď mi v tu chvíli nechápala, říkala jsem si, jestli mě informátorka dobře slyšela nebo vůbec mou otázku pochopila, ale dostala jsem téměř stejnou odpověď:

„Nejde mi pořád ten vozík, pořád sem jezdí, že to spraví a nic. Všechno je to šlendrián.“(mračí se)

Dále jsem tuto odpověď neřešila, až při následné analýze jsem si uvědomila, že tato informátorka, která používá pro svůj pohyb po budově Domova elektrický vozík a po pokoji chodítko, je na tomto přístroji závislá a pokud nefunguje, nemůže se „volně“ pohybovat po budově ani mimo budovu což jí, jak sama uvedla, ztrpčuje život. Dostala se do stejné situace, kterou zažívala i ve svém původním bytě. Byla nespokojená se svým zdravotním stavem, proto chtěla umístit do Domova. Správné fungování vozíku tedy této klientce slouží jako kritérium pro hodnocení pobytu v DPS. Při další návštěvě mi na otázku: „*Jak se máte?*“ Odpověděla: „*No už mám spravený ten vozík, tak je to lepší.*“ S podobnými reakcemi, či spíš hodnoceními pobytu skrze předměty nebo prostory jsem se setkala při výzkumu poměrně často. Klienti Domova disponují dostatkem volného času, takže mají možnost přemýšlet o prostorech, ve kterých se nachází, hodnotit je a pokud jim současný stav nevyhovuje, snaží se je změnit, například přetvořením stávajícího bydlení. Pokud možnost změny nemají, což

¹⁷ Terénní poznámky ze dne 16. 6. 2010.

¹⁸ Terénní poznámky ze dne 22. 6. 2010.

vzhledem k některým pravidlům bývá častým jevem, tento stav bývá původcem často špatné nálady.

Jednou z nejčastějších reakcí na nespokojenost s pobytem, se kterou jsem se setkala, je nevraživost vůči ostatním obyvatelům nebo přijetí smrti jako únik z nevyhovující a nepříznivé životní situace. Při rozhovorech často informátoři uváděli obrazná vyjádření pro přijetí smrti, jako například: *už aby přišla zubatá; chtěla bych už taky do šuplíku¹⁹; už aby mě nohama nesli napřed; už abych to měla za sebou; čekám tady jen na smrt; kéž bych si mohla vybrat, hned bych usnula a už se neprobudila*, atd. Pro vysvětlení uvádím, že každé z výše uvedených postojů sdělila jiná informátorka, z čehož jsem usoudila, že právě aspekt přijetí smrti je v souvislosti s nevyhovujícími životními podmínkami v DPS důležitým a opakujícím se jevem.

Vidina smrti je právě v Domově pro seniory zvláště zřejmá a často připomínaná, jak jsem zjistila z informací od pracovníků sociálního úseku, neboť během jednoho měsíce v Domově zemřelo dokonce 22 obyvatel, na což negativně působí právě na jejich blízké známé z DPS. Informátoři, kteří svůj pobyt a prožívání v Domově hodnotili kladně, o smrti hovořili jen okrajově v souvislosti s jejich vysokým věkem, nebo s politováním nad ztrátou známé kamarádky z patra, nikoliv jako o přání ukončit svůj život.

¹⁹ Hovorový výraz pro rakev.

4.1 Domácí řád

DPS jako totální instituce má svá pravidla a povinnosti, jednak ze strany personálu a také ze strany klientů. Pravidla a povinnosti jsou v DPS vymezena Domácím řádem a smlouvou, kterou klienti mají k dispozici při nástupu spolu se seznamem věcí potřebných k pobytu v Domově. V rámci domácího řádu se budu zabývat zejména povinnostmi obyvatel Domova souvisejícími s možnostmi dovybavení pokojů a zacházení s prostory v rámci instituce. Tato pravidla provází celý život zde umístěných klientů a ve výzkumu se na něj často odkazují.

V domácím řádu jsou uvedeny podmínky pro přijetí, mezi které patří dosažení rozhodného věku pro přiznání starobního důchodu a potřeba komplexní péče v souvislosti se zdravotním stavem, kterou nemohou vykonávat členové rodiny. Další podmínkou je pobírání jednoho ze čtyř stupňů příspěvku na péči a trvalý pobyt ve správním obvodu města, kde se Domov nachází. V případě nenaplněné kapacity jsou přijímáni i klienti s trvalým bydlištěm v jiném správním obvodě. Posláním zvoleného Domova pro seniory je poskytovat kvalitní sociální službu s respektem a úctou k člověku v důležité etapě jeho života a vytvořit tak klientům příjemné a důstojné prostředí s ohledem na jejich individuální potřeby. Jedním z nejdůležitějších cílů poskytovaných sociálních služeb je zabránit seniorům v sociálním vyloučení a co nejvíce podporovat jejich soběstačnost.²⁰

Domov je denně otevřen od 6 hod. do 20 hod. v zimním období, v letním období do 21 hod. Klienti mají možnost i pozdějšího návratu, přičemž zazvoní na vrátného, který je vpustí do budovy. Domácí řád vymezuje návštěvní hodiny a to od 9 do 20, resp. 21 hodin. I návštěvování zahrad je ohraničeno časovým rozvrhem, a to od 6 do 20 hod. V zimních měsících v případě náledí, kdy je vyšší riziko úrazu, je velká zahrada uzavřená.

V domácím řádu jsou uvedeny možnosti trávení volného času, například poskytované aktivity pracovníky sociálního úseku, kterými jsou trénování paměti, kondiční cvičení, výtvarná dílna, tanečky na židlích, navlékání korálků, poslech vážné hudby, odpolední pohodové posezení v klubovně, kulturní vystoupení, přednášky, kurzy, beseda nad biblí.

²⁰ Uvedené informace jsem čerpala z webových stránek Domova a jeho Domácího řádu, které z důvodu anonymity neuvádím.

Aktuální programy aktivit jsou vyvěšeny na nástěnkách každého oddělení. Domov nabízí klientům také zpoplatněné fakultativní činnosti, které si klient dojednává individuálně. Dále jsou zde uvedeny podmínky doložení potřebných dokladů při nástupu. Cenné předměty si mohou klienty dát do úschovy do trezoru v administrativní části budovy.

Vzhledem k tomu, že se ve své práci zaměřuji na nakládání s prostorem, zahrnuji do něj i potřeby (věci) se kterými klienti zachází, které si s sebou přinesli z domova či posléze pořídili. Z tohoto důvodu podrobně vypisuji uvedený seznam, který všichni klienti před nástupem do zařízení obdrží. V seznamu věcí potřebných při nástupu, jsou zařazeny: *„Hygienické potřeby: šampon, mýdlo či sprchový gel, věci potřebné na holení, hřeben, ručníky, potřeby pro ústní hygienu, toaletní papír, kapesníky aj.*

Věci osobní potřeby: příbor, hrnek či lahev na pití, malý talířek, bavlněná trička (dlouhý i krátký rukáv), tílka, mikiny, svetr, bunda (letní, zimní), kalhoty (společenské, domácí), župan, pyžamo (noční košile), spodní prádlo, ponožky, domácí, letní i zimní obuv.“ (webové stránky DPS, které z důvodu zachování anonymity neuvádím)

Každý klient uzavírá se zařízením smlouvu o poskytnutí sociální služby v DPS. Kromě smlouvy a domácího řádu upravuje práva a povinnosti individuální plán klienta, který vypracovává určený pracovník spolu s klientem. Klientovi je po dohodě přidělen pokoj. Se souhlasem vedení si může klient pokoj dovybavit vlastními drobnými bytovými doplňky. Je zakázáno brát si na pokoj zvířata a věci, které by ohrožovaly hygienu prostředí nebo bezpečnost ostatních obyvatel. Nábytek na pokojích ani prostory pokojů nelze přepřít nadměrným množstvím věcí.

Další informace z domácího řádu se týkají přestěhování klienta ze zdravotních důvodů, na základě projednání vedením Domova. V pokoji je zakázáno používání elektrospotřebičů s elektrickým topením, zejména remosek, pečících pánví, varných konvic, ponorných spirál. S ohledem na bezpečnost nejsou klienti oprávněni samostatného vstupu do kuchyně a dalších provozních částí Domova v suterénu (sklady, dílny, prádelna, kotelná, strojovny). V souvislosti s dodržováním hygieny nelze na pokojích chovat zvířata, volně skladovat nebezpečné chemikálie, rychle se kazící potraviny, věci hygienicky závadné, například znečištěné deky a polštáře. Z těchto důvodů je třeba, aby klienti umožnili vstup

ošetřovatelskému personálu do svého pokoje a respektovali jeho doporučení v souvislosti s nakládáním s předměty i prostory.

4.2 Popis prostoru

Prostor v DPS jsem rozdělila na soukromý, poloveřejný a veřejný. Do soukromého prostoru zařazuji pokoj klienta a částečně jídelnu či lépe místo stravování, do poloveřejného prostoru jsem zahrнула tělocvičnu, klubovnu, výtvarnou dílnu, společenský sál a halu s bufetem. Chodby a zahrady Domova jsem označila veřejným prostorem, kam mají v rámci instituce přístup všichni.

Do soukromého prostoru by měli mít možnost vstupu pouze ti, kteří jsou žádoucí, tedy klient a jemu blízcí lidé, neboť pokoj je v této instituci chápán jako životní prostor a měl by být takto chápán. Každé zařízení poskytující péči by mělo být pro staré lidi prostředím, které nahrazuje domov (Matoušek, 1995), což v domácím řádu deklaruje i DPS. Vzhledem k tomu, že se nacházíme v zařízení, které poskytuje ošetrovatelskou péči, vstupují do tohoto prostoru i další aktéři, tedy ošetrovatelský, zdravotnický personál a pracovníci sociálního úseku. V této chvíli se prostor soukromý částečně kryje s poloveřejným prostorem, do kterého má přístup stejná skupina lidí. V tuto chvíli by měli ti, co mají do pokoje možnost vstupu dodržovat podmínky pro udržení soukromí. Matoušek (1995) uvádí, že klientovi dává pocit soukromí právě pravidlo, které určuje, kdo, a za jakých okolností do místnosti může vstupovat. Osobním prostorem Černoušek (1992, str. 98) míní „*malou protektivní sféru, bublinu osobního prostoru, kterou si organismus udržuje mezi sebou a ostatními*“.

4.2.1 Popis budovy Domova

Domov pro seniory je tvořen čtyřpodlažní budovou se dvěma trakty, uzavírajícími rozlehlé atrium a jednou samostatnou dvoupodlažní budovou. Všechny trakty jsou mezi sebou průchozí. Průchody jsou bezbariérové. Jedná se o dveře buď z dřevotřísky, nebo skleněné s kovovými rámy, vybavené senzory a dostatečně široké, které se při průchodu automaticky otevírají.

Při vstupu do budovy je vidět prosklené atrium a za ním menší zahradu. Přímo vlevo od vchodu se uvnitř areálu nachází vrátnice, kam se hlásí a do bloku zapisují všichni příchozí. Pokud se nacházíme v této části budovy, jsme na křižovatce, ze které se můžeme dostat do dalších křídel budovy. Za vrátnicí po levé straně je chodba, která vede k výtahu a ke schodišti

do jednoho křídla čtyřpodlažní budovy a k administrativní části DPS a vpravo od vrátnice je chodba vedoucí k výtahu do dalšího čtyřpodlažního křídla. Směrem k tomuto výtahu procházíme kolem kadeřnictví, pedikúry, tělocvičny, rehabilitace, ordinace praktického lékaře a sesterny. Pokud budeme pokračovat dál, následuje cukrárna, společná jídelna, hala s bufetem, kužárna, společenský sál, knihovna, kanceláře sociálních pracovníků. Chodba se stáčí v podstatě do kruhu a nyní se nacházíme v komunikačním uzlu č. 2²¹, kde můžeme pokračovat stále dál, až se přes dlouhou chodbu dostaneme k výtahu, toaletám pro personál, úklidové místnosti, výtvarné dílně a kanceláři sociálního úseku. Mezi výtvarnou dílnou a toaletami jsou dveře vedoucí do menší zahrady.

U kanceláři sociálního úseku se nachází zamčené dveře, kterými mají v podstatě možnost procházet pouze zaměstnanci, kteří od tohoto průchodu mají klíče. Za těmito dveřmi je administrativní část DPS, kterou je kancelář ředitele, sekretariátu, účtárna, pokladna, kancelář vedoucí sociálních pracovníků a údržby. Dokončíme pomyslný kruh kolem atria a dostaneme se z druhé strany zpět k vrátnici.

Od vrátnice se kromě obou traktů budovy, jejichž cestu jsem popsala výše, můžeme dostat do klubovny a na menší zahradu a skrze ni dojít až ke komunikačnímu uzlu č. 2, kde se díky sensorům otevřou dveře a můžeme pokračovat rovně dál po budově. Projdeme menší halu s dvěma stoly, židlemi, televizí a automatem na kávu a pokračujeme proskleným koridorem, kde jsou dřevěné lavice s výhledem do zahrady. Tímto směrem pokračujeme do poslední části Domova a tou je dvoupodlažní oddělení opět s výtahem a schodištěm. Skrze tento prosklený koridor můžeme vidět velkou zahradu.

4.2.2 Chodby

Vzhledem k velikosti objektu i jeho využití rozdělují chodby DPS do dvou skupin. Jedná se o chodby veřejného charakteru, které jsou volně přístupné a dále chodby v rámci jednotlivých oddělení, které se svým vybavením i přístupností liší.

Vzhledem k rozlehlosti komplexu tvoří chodby značnou část DPS. Stěny jsou vymalovány pastelovými barvami (světle zelenou, žlutou, cihlově červenou nebo lososově

²¹ Takto jsem označila důležité části DPS - křižovatky, ze které se můžeme dostat do dalších částí budovy. Tyto úseky areálu se v DPS označují pouze názvem „uzly“.

růžovou), kde jsou umístěny nástěnky s fotografiemi z pořádaných oslav a akcí v Domově i mimo něj. Dále jsou na nástěnkách připevněny jízdní řády autobusů, mapy, plakáty s možnostmi využití volného času v Domově, aktuální jídelní lístek, obrazy. Na chodbách jsou dřevěné lavice s výhledem skrz skleněné výplně do zahrad. Dále jsou zde umístěny květiny v květináčích, zejména vzrostlé fíky, dále výtvořky klientů z dílny, jak malby, tak předměty. Chodby se zdobí jinak než během roku o Velikonocích a o Vánocích tradiční výzdobou. Stejně jako u Valentové (2010) patří chodby k důležitým místům, neboť se zde setkávají obyvatelé a hovoří spolu nebo vyhledají nejbližší lavičky, kde spolu mohou posedět a pohovořit. Často na chodbách sedávají i se svými příbuznými, kteří je přišli navštívit nebo se zde společně prochází. Vzhledem k velké ubytovací kapacitě zařízení je na chodbách živo, neboť se obyvatelé rádi sami za nepříznivého počasí prochází vnitřními prostory DPS, když je velká zahrada uzavřená.

4.2.3 Společná jídelna

Společná jídelna je určena obyvatelům dvou oddělení DPS, kteří jsou schopni dojít do jídelny sami. Ostatním jsou určeny menší jídelny na každém patře příslušného oddělení. Těm, kteří nemohou ze zdravotních důvodů dojít do jídelny na patře, jídlo nosí ošetřující personál do pokoje. Společná jídelna je velká prosklená místnost blízko haly s bufetem, se záclonami po celé délce skleněných výplní, kde jsou rozdělena místa pro personál a pro klienty. Stoly pro personál jsou uspořádány do písmene I, a jsou umístěny nejdál od vchodu, přímo naproti. Po celé délce stolů jsou umístěny židle. Ostatní stoly jsou určeny klientům, kde má každý své místo označené cedulkou. Stoly jsou pro čtyři osoby. Jsou dostatečně daleko od sebe, aby klienti se sníženou pohyblivostí neměli problém dostat se ke stolu (odložit berle nebo chodítko). Napravo od vchodu do jídelny je okénko, kde se vydává z kuchyně jídlo. Hned vedle výdeje jídla je další výklenek, kam se použitý inventář odkládá a dále třídí.

4.2.4 Menší jídelny na odděleních

Menší jídelny se nachází na šesti z osmi oddělení DPS. Klienti dvou oddělení určených částečně soběstačným obyvatelům DPS využívají velkou společnou jídelnu. Menší jídelny na odděleních jsou blízko sesterny a kuchyňky. Zde je několik stolů ve tvaru čtverce (max. 10), s židlemi. Na každém stole je ubrus a vázička s umělou květinou, se silnou

skleněnou deskou. Tato deska je odnímatelná a pod ní jsou umístěny papírové štítky se jmény klientů, jejichž místa se mění pouze se změnou zdravotního stavu nebo smrtí.

4.2.5 Malá zahrada

Menší zahradu DPS vidíme u vchodu od vrátnice proskleným atriem. Na této zahradě jsou dlážděné cestičky, které vedou do jednotlivých traktů a také do administrativní části Domova a do společné jídelny. Můžeme zde vidět několik dřevěných laviček tmavohnědé barvy k odpočinku zastřešených dlouhou průsvitnou stříškou vedoucí téměř přes celou plochu zahrady. Podél zdi domova jsou upravené záhonky s květinami, zejména s růžemi a vzrostlými keři. Na konci této zahrady stojí dřevěný prodyšný altán uvnitř se stolkem a lavičkami.

4.2.6 Velká zahrada

Do velké zahrady se dostaneme buď z komunikačního uzlu č. 2, o kterém je zmínka výše, nebo z haly s bufetem nebo s dvoupodlažního oddělení. Tato zahrada má také dlážděné cestičky, které směřují do kruhu a poté se rozvětvují do různých částí budovy. Jsou zde vzrostlé stromy třešní, záhonky s květinami, dřevěné lavičky, trávník a odpadkové koše. Kolem celé zahrady je drátěný plot. Tuto zahradu využívají klienti DPS zejména k procházkám, pro zlepšení kondice. Za teplého počasí ošetřující personál umisťuje z dvoupodlažního oddělení klienty upoutané na lůžko, teple oblečené, na nějaký čas ven i s jejich postelemi.

4.2.7 Hala s bufetem

Hala s bufetem slouží klientům k posezení. Ve středu této haly jsou dřevěné zástěny s mřížkami. U každé z nich je čtvercový stůl s židlemi. Když si jdou klienti něco koupit do bufetu, mohou zde strávit čas s dalšími obyvateli Domova nebo se svými blízkými. Tato hala slouží k pořádání různých akcí, jako například oslav narozenin klientů, kdy se pouze jinak uspořádají židle, aby mohlo být pohromadě více lidí u sebe, a hala se vyzdobí. Slouží také pro pořádání dalších akcí, např. Mikulášské besídky.

4.2.8 Společenský sál

Společenský sál slouží k pořádání koncertů, promítání filmů, přednášek, besed a dalších kulturních akcí určených klientům. V místnosti vpravo od dveří je podium s mikrofonem a klavírem. Za podiem je opona a za ní místnost pro účinkující i s toaletami. Před podiem je 13 řad polstrovaných židlí. Židle se upravují až před akcí, např. když se účastní větší počet klientů vozíčkářů. Nalevo od vchodu je u zdi umístěno několik židlí, např. pro personál nebo doprovod.

4.2.9 Klubovna

Klubovna je místnost s dveřmi za vrátnicí, blízko hlavního vchodu do budovy. Jsou zde stoly uspořádány do tvaru písmene I a kolem nich polstrované židle. U vchodu do místnosti je automat na kávu a odpadkový koš. Za stolem, dále od vchodu je skříň se společenskými hrami, které si klienti mohou vypůjčit a strávit s nimi v klubovně čas.

4.2.10 Tělocvična

Tělocvičnu navštěvují klienti zejména v období plánovaných aktivit DPS, určených rozvrhem. Jedná se o kondiční cvičení prováděné na židlích, popřípadě na vozíku. V tělocvičně jsou parkety, vpravo od vchodu stěna s okny, která se před cvičením vždy otvírají a na začátku cvičení se přivrou. Vybavení tělocvičny je pestré. Naproti vchodu, na protější stěně jsou dřevěné žebřiny a pod nimi jsou na sebe naskládány žíněnky. Kolem dokola místnosti se před cvičením umístí cca 10 židlí, podle počtu účastníků a nechají se volná místa pro klienty na vozíku. Pod okny je rotoped, stepper a posilovací stroj. Tyto prostory navštěvují klienti také po dohodě se zdravotnickým personálem v rámci rehabilitace a individuálního cvičení pro zlepšování kondice a zdravotního stavu. Do tělocvičny, na každé cvičení, přináší sociální pracovníci košíky s míčky (overbally), cvičebními gumami a dalšími pomůckami.

4.2.11 Kužárna

Kužárna je místnost u haly s bufetem. Jedná se o zděnou místnost s průsvitnými dveřmi. Uvnitř jsou dva stoly s židlemi. Toto je jediná místnost v budově, kde je povoleno kouřit. Jinak pro tyto účely slouží zahrady Domova.

4.2.12 Společenské koutky s TV

Společenské koutky, nebo také sálky s TV jsou na každém oddělení. Jedná se o výklenky na křižovatkách chodeb, buď s několika křesly, nebo s polstrovanými židlemi a stolkem. Na zdi je umístěna TV s velkou úhlopříčkou. V těchto sálkách se uskutečňují plánované volnočasové aktivity, kterými je trénování paměti a kondiční cvičení na židlích. V určený čas se doplní židlemi z menších jídelen podle počtu účastníků. Když se „aktivity“ nekonají, mají zde klienti možnost posedět.

4.2.13 Oddělení

Organizačně je Domov rozdělen na osm samostatných stanic, kde je nepřetržitě poskytována ošetrovatelská péče. Všechna oddělení jsou vybavena velkými koupelnami, kuchyňkami s elektrickým sporákem, chladničkou a varnou konvicí, menšími jídelnami a společenskými halami s televizním koutkem. I přesto, že do těchto prostor mají přístup blízcí, personál i klienti, situace je odlišná, neboť staniční sestra dbá na to, aby měla přehled, kdo se po oddělení pohybuje. Každá návštěva, i přesto, že se hlásí a zapisuje do bloku ve vrátnici, je povinna nahlásit se v sesterně příslušného oddělení, pokud se po něm dále pohybuje. K této povinnosti nabádají cedulky, které jsou pověšeny na dveřích při vstupu na všechna oddělení. Při nástupu do DPS, při představování staniční sestře jsem se o její kompetenci sama přesvědčila. Od pondělí do pátku pracovníci sociálního úseku zajišťují na jednotlivých odděleních aktivity, mezi které patří trénování paměti a kondiční cvičení. Tyto volnočasové aktivity jsou poskytovány bezplatně a jejich program je dostupný na nástěnkách každého oddělení.

4.2.14 Popis pokoje

Celková ubytovací kapacita domova je 260 míst se 100 jednolůžkovými, 53 dvoulůžkovými a 18 třílůžkovými pokoji. Všechny pokoje jsou plně vybaveny nábytkem, mají předsíňku s WC a umyvadlem, balkon, signalizační zařízení a zásuvku společné TV antény. Na většinu pokojů je zavedena linka telefonní ústředny Domova. Na vícelůžkové pokoje lze umístit TV jen se souhlasem spolubydlícího. Všechny pokoje mají stejné vybavení a klienti si mohou své pokoje dovybavit. Podle domácího řádu existuje výčet pravidel a povinností, kterými se musí všichni obyvatelé řídit, a které musí v rámci užívání prostorů pokoje dodržovat. Na vícelůžkových pokojích slouží jako úložné prostory velká

skříní, každému klientovi jedna, přičemž jsou situovány do souvislé „stěny“²². Mezi skříněmi je v tomto případě výklenek pro televizi, nad kterou je police a vespod skřínka s dvířky. Na ergonomii, tedy optimální rozvržení inventáře pokoje, je v DPS dbáno velice důkladně z důvodu zajištění komfortu každému klientovi a také optimálního rozvržení všech pomůcek, které používá. I přesto se v Domově objevují některá úskalí, kterým jsem věnovala pozornost, a která jsem během výzkumu poodhalila. Týkají se zejména umístění poliček, skříní a dalších možností využití soukromých prostor.

4.2.15 Poličky

V každém pokoji jsou na stěnách umístěny poličky, kam si klienti mohou vystavit své oblíbené předměty. Místo pro poličku je předem určeno a podle domácího řádu se s nimi nesmí manipulovat. V průběhu výzkumu jsem zjistila, že právě poličky hrají v životě klientů důležitou úlohu. To, kde jsou umístěny, hraje důležitou roli v míře spokojenosti s rozvržením inventáře pokoje. Většina z nich je zavěšena příliš vysoko, takže je na ně vidět ze stoje a to pouze částečně, a klient na ně ze země téměř nedosáhne. Nejen že na ně nevidí, ale může je organizovat či uklízet pouze z vyvýšeného místa, např. židle, což mnoha z nich zdravotní stav neumožňuje. Poté přichází na řadu pomoc blízkých nebo personálu, kterou mnozí klienti nelibě snášejí. V některých pokojích je polička zavěšena nad postelí, takže je nejen vysoko, ale také přístupná pouze s postele. Na tuto skutečnost reagují klienti různě, protože k předmětům, které chtějí na poličku umístit, mají osobní pouto, a proto pro ně chtějí najít správné místo. Klienti považují za důležité, kde se polička nachází, jestli je přístupná a také jestli vyhovuje jejich estetické představě. Při rozhovorech jsem se o této skutečnosti sama přesvědčila:

Paní Jirková

„Mám věci ve škatuli ve skříní, tak doufám, že mi tu poličku předělají. Pak si to tam dám. Teď je tam docela nešikovně a hlavně nedosáhnu ani nahoru.“²³

Paní Heldová:

²² „Stěnou“ zde nazývám rozmístění skříní, ve smyslu nábytkové stěny.

²³ Terénní poznámky ze dne 8. 6. 2010.

„Já jsem tu poličku chtěla jinak, a hlavně jsem jich chtěla víc, abych měla co kam dát, ale to mi nepovolili, aby se neoprýskala omítka. Chtěla jsem si dát fotky na zeď, ale to se prý nesmí, tak je mám tady alespoň opřené.“²⁴

4.2.16 Stěny

V každém pokoji je na stěně alespoň jeden obraz, který je vybavením pokoje. Motivem maleb jsou zejména krajiny nebo zvířata. Dále na stěny pokoje klienti zavěšují různé předměty. Jedná se o umělecké předměty vlastní výroby z výtvarné dílny Domova, dále nástěnné kalendáře, nebo kalendáře s fotkami příbuzných. Pokud má některý z klientů zájem na stěnu zavěsit obraz nebo poličku navíc je třeba povolení vedení. Většina klientů přitom s možností využití stěn k umístění různých předmětů automaticky počítá, takže výsledkem jsou opřené rámečky s fotografiemi o zeď, položené na stolku nebo na poličce tak, že na ně není vidět.

4.2.17 Skříně

Co se týče skříní v pokoji a jejich ergonomie, prostory v pokoji určené pro skříně jsou využity až do stropu. Nevyhnula jsem se ovšem zjištění, že málokterý z klientů dosáhne bez pomoci do jejich horních polic zejména ze zdravotních důvodů. Často jsem klientům pomáhala se sundáním věcí z horní skříně i já sama, přičemž jsem měla také problém i ze židle dosáhnout do horní police, aniž bych zavravorala. Z tohoto důvodu do vyšších „pater“ klienti umisťují předměty, které jsou sezónního charakteru, například zimní oblečení nebo tašky a další obaly. Těm, kteří do horních polic nedosáhnou, pomáhá se sundáváním předmětů ošetřující personál nebo rodinní příslušníci. Ve většině případů se kterými jsem se v rámci výzkumu setkala, částečně soběstační klienti řeší nedostatek úložných prostor v rámci svého pokoje.

4.2.18 Noční stolek

Noční stolek je součástí vybavení pokoje. Je umístěný těsně vedle postele a náleží každému klientovi jeden. Na přemístění stolku je potřeba povolení, což klienti vědí, ale často nedodržují a nakládají s ním podle potřeb, tzn. že jej přesouvají na jiné místo. Na noční stolek umisťují předměty každodenní potřeby, jako například: mobilní telefon, TV ovládač,

²⁴ Terénní poznámky ze dne 10. 5. 2010.

časopisy, svačinu, propisky, křížovky, kapesníky, nožík. Dále sem umisťují předměty emočního charakteru, tady fotografie v rámečcích, dopisy, výtvary rodinných příslušníků, atd., Na nočních stolcích se odehrává většina kontaktů s předměty v DPS, a osobní prostor klienta se často omezuje na užívání postele a právě nočního stolku, jak uvádí i Matoušek (1995).

4.3 Modely zacházení s prostorem aktéry Domova pro seniory

K detailnímu popisu toho, jak klienti DPS nakládají s prostorem, jsem sestavila tři modely. Formou zhuštěného popisu jsem se pokusila modelovat tři příběhy jakožto komplexní obraz možností zacházení s prostorem z emické perspektivy, v souvislosti s veřejným, poloveřejným i soukromým prostorem. Nejedná se o výpovědi jednotlivců, ale o aplikaci získaných dat na situace, které mohou nastat při vstupu klienta do instituce DPS. Tyto příběhy jsou vytvořeny na základě skutečných výpovědí všech informátorů. Tyto příběhy slouží jako podklad mé interpretace různých pojetí domova v souvislosti s odlišnými podobami obývání Domova pro seniory. V rámci těchto modelů se mohou opírat o kategorizaci, ke které dochází již v kapitolách popisujících prostor Domova.

4.3.1 Příběh paní Malinové

Já když jsem se rozhodovala, jestli mám do Domova jít, o tom rozhodovalo moje zdraví. Mám od mládí problémy s nohou, která mi kvůli špatně provedené operaci přestala růst, takže je teď o hodně kratší a nemůžu pořádně chodit, takže jezdím na elektrickém vozíku. Doma jsem už byla nemožná, špatně jsem se dostávala ven, a začala za mnou domů chodit pečovatelka. Dcera má svou rodinu, o kterou se stará, tak jsem jí chtěla trochu ulehčit.

Někteří klienti Domova by rádi dožili se svými dětmi u sebe doma nebo v blízkosti svých nejbližších, ale někteří z nich nechtějí své potomky „obtěžovat“ a raději zbytek svého života stráví v DPS, než aby dali najevo své přání zůstat doma. Někdo považuje za samozřejmé, že sám na stáří odejde z domova do nějakého zařízení a věří, že si tam zvykne. A někdo má to štěstí, že žije v harmonické rodině do konce svých dnů, a zjistí, že potomkům jeho přítomnost nevádí. Ale jsou i rodiny, kde sice je vůle mít rodiče ve své péči, ale tento způsob bohužel není možný, například z nedostatku času, pracovního vytížení či špatného zdravotního stavu pečující osoby nebo vůbec absence bližších příbuzných, zvláště pokud se jedná o klienty bezdětné.

Jednou mi sociálka²⁵ doporučila DPS, do kterého jsem se šla s dcerou podívat. Když jsme přišly do areálu, byl obrovský. Měl několik křídel a pater. Ze začátku jsem se tam vůbec nevyznala, taky jsem jednou zabloudila. Na chodbách byla hezká výzdoba, bylo to kolem Vánoc, takže tam byly různé ozdůbky a velký nazdobený stromeček. Všude to vonělo jehličím. Po chodbách byly obrovské kytky v květnících a hezky obstarané. Na první pohled se mi tam líbilo. Docela dlouho mi trvalo, než jsem se zorientovala, co kde je, protože Domov je hodně velký a spletitý.

Taky jsem si všimla zahrady venku. Ta byla taky hezká. Sice byl sníh, tak jsem neviděla, jak je upravená, ale byl v ní i altánek a vůbec byla hezky vyřešená. To jsem ještě nevěděla, že ještě za budovou je další, mnohem větší zahrada, která je taky fajn. Tam se sejdeme vždycky hned na jaře, když odtaje sníh. Jsou tam dlážděné chodníčky, a kolem nich záhonky, o které tady pečují, a vůbec na jaře, když všechno kvete, je asi nejhezčí. Tam se nás vždycky hodně potká, tak si tam, když je teplo, povídáme.

Když jsem si Domov tak nějak prohlédla, sociálka nás skrz několik chodeb zavedla do mého budoucího pokoje, který se uvolnil po paní, co zemřela. Pokojík byl poměrně malý, ale mě zaujalo stejně něco jiného. První co jsem uviděla, když jsme vešly dovnitř, byl balkon. Hned jsem se tam chtěla podívat. Byla jsem z něj nadšená a už jsem si plánovala, jak si tam s kafičkem posedím. Nikdy jsem doma balkon neměla a hrozně jsem si ho vždycky přála. Pokoj se mi taky moc líbil, tak jsem se rozhodla, že nastoupím. Vyhovuje mi, že jsem dostala jednolůžkový, ty pro víc lidí, to by mi nevyhovovalo. Každý má svoje, každému vyhovuje jiný režim i systém, tak jsem ráda. Chápu, že třeba ty dvoulůžkové jsou dobré pro manžele, ale s cizím člověkem bych já na pokoji být nechtěla.

Na to, jak člověk přijímá nové prostředí, má vliv vzhled prostředí, z čehož vyplývá, že pro vstup do zařízení může být větší motivací vizuální stránka, než samotné poskytované služby. Důsledkem takového hodnocení může být také atmosféra, která z prostředí vyzařuje, což ve vyprávění symbolizují vánoční svátky, ke kterým se pojí tradiční výzdoba a vůbec slavnostní atmosféra. Právě prostřednictvím pachů, tedy v tomto případě vůně jehličí, paní Malinová hodnotí svůj první dojem z DPS. Tento typ instituce by se měl snažit o to, aby se v něm jeho klienti cítili co nejvíce „jako doma“, čehož bylo v tomto případě dosaženo, neboť hodnocení prostoru jako celku je kladné a přijímáno jako „běžné“.

²⁵ Sociální pracovnice.

Mám ve svém bytě pořád svoje věci. Jsem zvědavá, co s nimi bude. Mám tam několik starožitných skříní plných prádla. Snad to nevyhodí. Nechala jsem tam skoro všechno, protože jsme si mohli vzít s sebou jen něco. Ono by to sem nebylo stejně kam dát. Měla jsem velký byt, tak jsem tam všechno nechala a vzala si jen to nejnnutnější. Vůbec jsem si nevzala, co jsem chtěla. Měli jsme doma psa, kterého jsme milovali. Nemohla jsem si ho s sebou vzít, to se tady nesmí, tak si ho vzala sousedka. Má ráda zvířata a já jsem šťastná, že ho má někdo, kdo ho má rád. A on to pozná, když mu chce někdo uškodit. Je to takový ratlík, ale je zlatý a hlavně je na ní zvyklý. Jednou ho porazilo auto, a i tak se z toho dostal. Moc se mi po něm stýská, když si na něj vzpomenu, tak to vždycky obrečím.

Při stěhování do Domova jsou staří lidé stavěni do situace, co si vzít s sebou a co nikoliv, respektive co si smí a co si nesmí vzít. Doba před nástupem je tedy velmi vypjatou situací, kdy se řeší, co je vhodné s sebou vzít a mnohdy zůstává tato otázka nedořešená, i po nástupu do zařízení. Na tuto otázku jsem se během výzkumu ptala několikrát a velice opatrně, protože jsem čekala, že si informátoři nebudou chtít připomínat něco, co je pro ně s největší pravděpodobností ztraceno. Setkala jsem se ovšem s velice vstřícnými reakcemi a zároveň jsem shledala, že informátoři o svých oblíbených předmětech, které si s sebou nemohli z nějakého důvodu s sebou vzít z domova, rádi vypráví. Skrze tyto předměty vzpomínají na dobu před nástupem do zařízení a jsou tak spojeni se svou minulostí.

Důležitý moment, který jsem zachytila je absence zvířat. Z hygienických i kapacitních důvodů je zakázáno brát si sebou do zařízení zvířata z důvodu šíření infekce či možného zápachu, nehledě na to, že většina seniorů, kteří se rozhodnou odejít do DPS mají často problém zajistit své každodenní potřeby a zvíře se tak pro instituci stává zátěží. Staří osamělí lidé se často obklopují domácími mazlíčky pro zpříjemnění života. Několik informátorů ve svých výpovědích uvedlo, že s ohledem na domácí řád Domova museli doma zanechat svá zvířata. Ve většině případů se jednalo o psy a kočky. Kromě toho, že změnili své prostředí pobytu, museli se vzdát součásti svého života, kterou je živý tvor, ke kterému mají citové pouto například v situaci, kdy nemají bližší příbuzné a zvíře bylo v jejich životě jediným společníkem, které jim zabraňovalo v osamění. S odchodem do instituce se tak staří lidé stávají často ještě osamělejšími, než byli v domácím prostředí.

Než jsem nastoupila, dali mi seznam věcí, co máme s sebou mít, tak jsem si vzala, co tam psali. Jednak jsem si vzala oblečení, toho jsem si vzala pro jistotu víc, pak svoje

hygienické potřeby, které každý den používám, léky a ještě věci, co mám ráda. Z věcí, co jsou pořád potřeba, jsem si vzala hrníček, příbor, misku, skleničku. Vzala jsem si věci, jako na větší výlet. Ono až používáním a vůbec pobýtem tady jsem zjistila, co je potřeba, co mi schází a co je potřeba si opatřit. Nechala jsem si dovézt třeba termosku, ta je tady důležitá a taky struhátko, to jsem tady postrádala. A taky jsem si koupila malou ledničku, bez té bych se vůbec neobešla. Je sice malá, ale mně to stačí. Bez ní by mi tady nic nevydrželo a já ráda sýr a jogurty, a to by nešlo. Koupila jsem si mystičky a malé talířky, abych aspoň trochu zachovala nějakou úroveň, aby člověk nejedl „buchtu z papíru“, když si něco koupí.

Při vytváření osobního seznamu „co s sebou do Domova“ klienti volí kromě praktické, tak i emoční stránku. Nikoliv zároveň, ale snaží se své věci nachystat tak, aby dodrželi výčet seznamu potřeb, které určuje Domov a zároveň tak, aby s sebou měli věci, bez kterých nemohou být. Ve většině případů se stává, že klienti do Domova mají příliš velké množství svých osobních věcí, které po určité době buď rozdají, nebo se jich zbaví jiným způsobem z důvodu nadbytečnosti. Poté se snaží dovybavit potřebami, které mu v každodenním životě scházely.

Kromě věcí, co jsou pořád potřeba, jsem si s sebou vzala i tady ten hrneček. Je starý 90 let. Moje maminka ho dostala ke svatbě, a když jsem byla už dospělá, tak mi ho dala. Moc by mě mrzelo, kdyby se rozbil. Je to moje vzpomínka na maminku. Až si to tady uspořádám, tak si ho vystavím. Už ho dlouho opatruju. Krom toho tady mám svoje fotoalbum, které si pořád prohlížím. To jsem byla ještě zdravá a mladá. Jsme tam focení někde i s bráchou. To je jedna z věcí, co tady mám ráda. A mám tady uložené i obrázky pravnoučat.

Domácí řád, respektive seznam věcí potřebných do DPS uvádí, které předměty by s sebou klient při nástupu do zařízení měl mít, nicméně každý z nich si s sebou přináší kromě těchto doporučených předmětů denní potřeby i další, které mají jiný účel. Nejedná se o předměty praktického charakteru, ale emočního. Jsou jimi upomínkové předměty, které klientům připomínají jejich rodinu, mládí, a významné události v životě. Vkládají do nich symbolický význam a považují je za nejnítěnější „věci“, které v Domově mají. Připomínají si tak dřívější život a jsou skrze ně spojeni s minulostí. Z těchto předmětů mohou vyjmenovat například fotoalba, umělecké předměty, dopisy, kalendáře s použitými rodinnými fotkami, fotografie v rámečcích, keramické sošky, namalované obrázky. Všechny tyto předměty

vyvolávají silné emoce a vytváří pocit domova. Když jsem s informátory prováděla rozhovory právě na téma osobních věcí, vůbec mi nevyprávěli o oblečení nebo hygienických potřebách, ale právě největší důraz kladli na předměty jim blízké. Tyto předměty bedlivě střeží před zkárou, často si je prohlíží, berou do ruky znovu a znovu a přitom vzpomínají na svůj život. Tyto předměty mají ve vážnosti, kterou od ostatních (personálu), který s nimi manipuluje, také vyžadují. Během rozhovorů se mi nejednou stalo, že byla informátorka dojata právě při vzpomínce například na manžela nebo vnoučata při pohledu na fotky, které má opřené na nočním stolku.

Ale třeba co se týče jídla, které tady dostáváme, tak to je hrozný. Jsou pořád jen těstoviny - my tomu tady říkáme „hnusy“. Několikrát v týdnu je studená večeře, a to je jenom buchta.²⁶ Lidi tady musí mít hrozný hlad. Na jídlo se chodí buď do jídelny, nebo tady na patro. Já chodím sem. Těm, kteří nedojdou ani do jídelny na patro, jídlo donesou do pokoje. Někdo na jídlo do jídelny ani nechodí. Ne, že by tam třeba nedošel, ale třesou se mu ruce, a nechce, aby na ně někdo koukal, když jí. Přijde jim to nechutný, tak si to taky nechávají nosit do pokoje. V jídelně si moc není z koho vybrat, je nás tam u stolu kolem deseti a sestřičky na nás s jídlem chvátají. Pobízí nás k jídlu a říkají: „Papejte honem, ať to tady můžeme sklidit“. Není to pohoda. Já jsem zvyklá z dětství na dril, tatínek měl pevnou ruku, takže přísnost mi nevadí, ale to, že mám být v půl dvanáctý na obědě, a v šest večer zase dřepět na pokoji, na to si nezvyknu nikdy. U stolu sedím s paní Nováčkovou, je to tady jedna z mých kamarádek. Je hrozně chytrá, ta jaký má přehled! Ale připadá mi, že je trochu mimo, občas klimbá u jídla a jednou málem zvrhla talíř na zem, když se jí udělalo špatně. Mám o ní v poslední době strach.

Denní režim v DPS je vymezen několika určujícími momenty, které ve své práci shledává i Valentová (2010), kdy jedním z nich je doba stravování. Podávání jídla je časově ohraničeno, a jak je popsáno výše, někteří klienti dochází do společné jídelny, jiní se stravují v menších jídelnách na odděleních a ležícím klientům je strava přinášena do pokoje ošetřujícím personálem. Kromě obživy slouží jídlo k setkávání blízkých lidí a k vzájemné interakci, neboť společné jídlo je, mimo jiné, podle pravidel etikety považováno za společenskou událost. Vlastní pokoj jako oblast soukromého prostoru se tak rozšiřuje o jídelnu, kterou někteří klienti DPS zařazují do intimní sféry, neboť ve většině případů je pravidlem, že se právě v jídelně setkávají se svými známými z DPS, se kterými sdílí stůl.

²⁶ Označení pro kousek koláče pečeného na plechu.

Někdo jídelnu odmítá zařadit do soukromého prostoru a trvá na ohraničení své vlastní intimity zdmi svého pokoje. S umístěním do instituce se kultura stolování určitým způsobem mění. Vzhledem k tomu, že v DPS je to personál, kdo má na starosti výdej jídla, má současně zájem na tom, aby měl tuto povinnost splněnu a mohl se zabývat dalšími úkoly. Bývá tedy pravidlem, že v 11.30 se začíná vydávat oběd a v 11.50 jsou všichni klienti po jídle. Z toho vyplývá, že prostor pro vzájemné interakce se snižuje na krátkou chvíli, takže společenská praxe v DPS do jisté míry stírá kulturní rovinu stolování. Stejně jako Bolechová (2010), jsem se přesvědčila o tom, že personál při jídle v interakci s klienty užívá infantilní výrazy. Jednak dochází k infantilizaci, kterou zde vzhledem k tématu nebudu detailněji rozebírat a dále k proměně jednoho z klíčových prvků stolování. Klienti z jednolůžkových pokojů, kteří ze zdravotních důvodů přijímají jídlo na pokoji, jsou v okamžiku podávání jídla sami a je na nich, jak rychle jídlo zkonzumují. Pokud tento proces trvá příliš dlouho, personál chodí klienty kontrolovat a k jídlu je povzbuzuje. Dále dochází k omezení vzájemných interakcí mezi klienty samotnými. V Domově jsem shledala, že někteří klienti neradi stolují před zraky cizích lidí v jídelně, protože považují právě stravování za intimní součást jejich života, která se v zařízení překlápí do sféry, kde má hned několik lidí přístup do jeho soukromí a tedy nahlédnutí jejich zvyklostí například při stolování. Někdo tento postoj nelibě snáší, a proto vyjádří přání konzumovat jídlo ve svém pokoji v rámci individuálního plánu, nebo se systému podvolí a teprve ve svém pokoji udržuje sobě vlastní kulturu stolování. *

Popis pokoje paní Malinové

Jednolůžkové pokoje jako je ten paní Malinové, jsou víceméně všechny stejně uspořádány s tím rozdílem, že například v jiných patrech jsou vzhledem k prostorům zrcadlové obráceny. Svým vybavením se od sebe neliší. I přesto, že jsem výše pokoj popsala, znovu se vrátím k detailnějšímu popisu pokojů každého modelového aktéra z příběhu. Nebude se jednat ani tak o popis inventáře pokoje, který je ve vlastnictví DPS, ale spíše o rozvržení prostoru ve smyslu jeho využití a rozmístění osobních předmětů.

Při vstupu do pokoje se nacházíme v menší předsíni. Vlevo je dřevěný nástěnný věšák s pověšeným županem, lehkou bundou, a opřenou holí. Na zemi pod věšákem jsou pantofle. Vpravo od této chodby je malá koupelna, kde se nachází umyvadlo, na kterém jsou umístěné kromě mýdla hygienické potřeby jako žínka, kartáček na zuby s pastou, tělový krém a

zrcátko. Dále je v koupelně wc a obložený kout se sprchou. Zde je na stěně elektrický „žebříček“ a na něm rozloženo několik ručníků. Na klíce u dveří koupelny je zavěšena plátěná taška s uchy na špinavé prádlo. Když vstoupíme chodbičkou rovně do pokoje, před sebou vidíme na konci pokoje balkon. Vpravo u stěny je velká skříň, dále postel s nočním stolkem a vedle něj menší stůl se šuplíkem a poličkami. Před postelí u zdi je další stůl na televizi, na kterou je vidět z postele. Vedle něj je na zemi malá lednička. Balkon je prázdný. Na zdech nad postelí je kalendář s fotkami pravnoučat a vedle něj vnoučaty namalovaný obrázek. Paní Malinová kvůli omezené pohyblivosti dosáhne nejspíše z postele na noční stůl, na kterém jsou kromě praktických předmětů, také předměty emočního charakteru. Do praktických, tedy denně používaných a fyzicky manipulovaných věcí, patří mobilní telefon, balíček papírových kapesníků a kávová lžička. Do emočně laděných předmětů ručně šitý polštářek s vyšitým křestním jménem, který pro ni vyrobila dcera a dopisy od přátel. Kromě toho také výtvary vnoučat, které má možnost vizuálně vnímat z postele, ve které tráví většinu dne.

Vzhledem k tomu, že tuto paní navštěvují příbuzní jako dcera a vnučka s dětmi, z tohoto důvodu má pokoj dovybaven oblíbenými předměty připomínajícími její rodinu, která o ní jeví zájem, a pravidelně jí navštěvuje. Všechny tyto blízké příbuzné má ráda a snaží se být s nimi v myšlenkách skrze vystavené předměty. Vyšívání polštářek má položený na stolku a může jej tak denně vizuálně vnímat, protože právě na tomto místě jí může připomenout, co je jí blízké, tedy její rodinu. V Domově žije přítomností, ale zároveň vzpomíná skrze své upomínkové předměty na minulost. V případě paní Malinové dále existují předměty, které nemá otevřené vystavené, nicméně o nich hovoří. Jedná se o hrneček, který uchovává zabalený v látce, v krabičce ve skříni, a který považuje za součást svého života. Předtím, než s ním bude manipulovat, chce si svůj prostor uspořádat tak, aby měl hrneček své místo. Nerada s ním manipuluje, když mu prostředí „není nakloněno“, neboť se obává o jeho životnost, kterou se snaží za každou cenu zachovat. Považuje jej za součást sebe sama.

4.3.2 Příběh paní Tůmové

Já jsem původně do Domova vůbec jít nechtěla. Tehdy jsem bydlela se synem, který vážně onemocněl, tak jsme se až potom rozhodli, že do Domova půjdeme spolu. Na to jsem se těšila. Mě pak začaly časté motolice, takže mi musel pořád pomáhat, abych se někam vůbec dostala. Než jsme se sem dostali, tak syn umřel. Sice jsem tady měla známou, která tady bydlí, ale doma jsem byla spokojená. Neměla jsem páru, proč jít zrovna sem. To spíš ta známá, kterou jsem tady navštěvovala, mi vždycky říkala, že se jí tu líbí. Nikoho jiného než syna jsem neměla, tak jsem tady v Domově zůstala trčet sama, protože doma už jsem být nemohla. Nezvládla bych to. Do bytu se mi nastěhovala vnučka, která tam pořád bydlí, a myslíte si, že se za mnou někdy přišla podívat? Přišla jednou, a to jen proto, že jí přišel nedoplatek za plyn a chtěla to reklamovat, tak musela skrze mě. Dala jsem synově rodině všechno i chatu a nikdo mi ani nepoděkoval, natož aby sem za mnou chodili. Tak se mi všichni odvděčili.

I v příběhu paní Tůmové vedl k nástupu zdravotní stav a nutnost péče, kterou nebyla schopna si sama zajistit. Důvod nástupu je spojen s dalšími hodnotícími postoji. Již v jeho počátku je tematická stránka prostoru hodnocena negativně. Takové hodnocení souvisí s předčasným úmrtím jejího syna, se kterým měla nastoupit k pobytu. Instituce je hodnocena negativně ve smyslu klišé, které je často společností přijímáno, ve smyslu odložení starého člověka do Domova pro seniory, nezájem ze strany rodiny, ze kterého pramení jeho nespokojenost, zlost a osamění.

Jsem tady skoro rok a vůbec se mi tady nelíbí. Zvolili mě do výboru obyvatel Domova, tak si mě tady sestry předchází. Bojí se, abych na ně něco neřekla. Jsou krotký, je to všechno o tom, jak si to tady zařídíš, když sem jdeš. Všechno závisí na tom, jak člověk žil, než sem šel. Třeba každý den mi po obědě, kolem jedné, chodí zalít kafe. Je mi to příjemný. Když sem jde jedna hodná sestra, tak nic neříkáme, jen na sebe mrkneme, jako že víme a jde zase pryč. Jinak sem skoro nikdo nepříjde. Na všechno musí být řád, pravidla, tady s námi mrskají, že to není možný. A když se člověk ozve, tak je zle a chovají se ještě hůř.

Jak žil člověk před nástupem do DPS výrazně ovlivňuje kvalitu života v zařízení, o čemž jsem se při provádění rozhovorů sama přesvědčila. Věta, kterou jsem od jedné z

informátorek zaznamenala, tuto skutečnost vystihuje nejpřesněji: „*Víte, ono stejně záleží na tom, jaký život jste vedla předtím.*“²⁷ A přesně na tom záleží v souvislosti s přijímáním nového prostředí. Každý člověk má ve svém životě svůj systém, denní režim i zvyklosti, které senioři dvojnásob neradi mění, a které s nástupem do zařízení musí postupně změnit a zařídit svůj život podle pravidel instituce.

Pokud se klientovi z nějakého důvodu v zařízení nelíbí, chová se podle toho. Ať dokáže vysvětlit, proč se mu zde nelíbí nebo nikoliv, často zůstává sám v pokoji, bez návštěv, a spílající všem a všemu. Když se mi podařilo proniknout k této aktérce příběhu blíže, začalo se rozmatávat klubko souvislostí, kterými byl i životní standart z doby před nástupem do zařízení. Začalo být zřetelné, že denní režim, na který byli do té doby zvyklí ze svého domova, je v DPS zcela odlišný od toho, který jim dříve vyhovoval.

Vyvážením může být poskytována nepřetržitá celodenní péče personálu DPS. Vzhledem k velké ubytovací kapacitě není možné vyhovět klientům ve všech potřebách. Z toho důvodu shledávám jako velmi vhodné vytváření tzv. individuálního plánu klientů, který vytváří klíčový pracovník určený klientovi spolu s ním. Jedná se o zjišťování a následné zaznamenávání potřeb a přání do osobní evidence klienta. Tyto informace má k dispozici ošetřující personál a slouží ke zkvalitnění života v Domově. Z mnohých přání a potřeb mohou uvést například: donáška jídla do pokoje z osobních důvodů, četba na pokoji, přání pohovořit s někým, připomínat pitný režim, doprovod na pořádané aktivity, a další. Tímto způsobem mohou klienti vyjadřovat přání, která chtějí, aby byla plněna, a která pro ně mají význam. Tak může být alespoň z části navozen režim, který jim vyhovuje, a který je v životě neomezuje.

Mají tady otevřený bufet. Jejich otevírací doba je od 10 do 14 hodin. To je docela nešikovný, protože než se nadějete, tak mají zase zavřeno. Hlavně tam nic moc nemají na výběr. Chodí pro mě dvakrát v týdnu na trénování paměti, tak se tam řeší takový dětský říkanky a tak. Jinak je tady i „kultura“, tak tomu říkají. To se chodí do kinosálu, ale stojí to za starou bačkoru. To nemá s kulturou co dělat, ale i tak tam chodím, co tady taky jiného dělat.

²⁷ Terénní poznámky ze dne 12. 5. 2010.

Zařízení DPS, které jsem si zvolila, patří svou rozlohou mezi větší zařízení, a proto nabízí obyvatelům mnoho prostor, které mohou navštěvovat. Co se týče vybraných zájmových aktivit, ty jsou většinou poskytovány v prostorách, které jsou běžně uzamčené a vstup do nich je možný až těsně před plánovanou akcí. Jedná se o společenský sál, tělocvičnu a výtvarnou dílnu. Mezi volně přístupné prostory patří klubovna, knihovna a hala s bufetem. Dále jsou zde prostory, které se zaměřují na zdravotní stav klientů. Do těch mají možnost vstupu po domluvě s personálem na objednání. Jedná se o pedikúru, velkou koupelnu, rehabilitaci, ordinaci praktického lékaře. Do administrativních prostor klienti nemají zakázán vstup, spíše omezen z důvodu zamykání dveří do administrativní části budovy. Nicméně v praxi je běžné, že personál klienty do těchto prostorů vpouští, zejména pokud potřebují vyřídit osobní záležitosti, například v pokladně Domova. Jak jsem uvedla v úvodu výzkumu, zvolila jsem takový vzorek informátorů, abych měla možnost zaznamenat, jakým způsobem nakládají s prostorem, což vyžaduje částečnou soběstačnost a možnost pohybu. Zdravotní stav klientů tedy hraje důležitou roli. Toto omezení, se kterým se v DPS setkáváme, je ze strany personálu eliminováno například tím, že kromě kinosálu a tělocvičny poskytuje aktivizační činnosti na každém oddělení, aby klienti nemuseli docházet po budově příliš daleko. Klienti se nabízených aktivit nemusí účastnit, ale pokud jim to zdravotní stav umožňuje, využívají této možnosti na svých odděleních. Kdo není ze zdravotních důvodů schopen dostat se sám na místo konání akce, pomůže mu sociální pracovník, takže se nestává, že by se někdo neúčastnil jen proto, že sám na určené místo nezvládne dojít. Paní Tůmová se aktivizačních činností účastní i přesto, že jí nevyhovuje způsob jejich realizace. Vyhledává tak společnost dalších obyvatel Domova a snaží se zapojit do kolektivu.

Snažím se chodit na větší nebo menší procházky na zahradu. Ani nikam nemůžu sama jít, protože se motám a už jsem několikrát spadla na znak, a rozbila jsem si hlavu, tak se sama bojím někam chodit. Já si tady sama sobě překážím a připadá mi, že začínám blbnout, jak si není s kým normálně popovídat. Když jsem byla doma, tak mi to připadalo, že jsem lepší, že se tak nějak udržuju, ale tady člověk hrozně krní. Beztak jsme tady na smrt, takže už to tady musíme nějak vydržet. Třeba podívejte se na ten noční stůl – všude věci – to není, že bych byla nepořádná, to nejsem, ale nemám to kam dát! Je tady málo místa! Pořád něco někam přesouvám, a stejně to nemá svoje místo! I ten stůl jsem si přendala na druhou stranu, protože mi to tak vyhovuje, ale nemyslete si, tady se to nesmí moc organizovat. Když jsem třeba chtěla ještě jednu poličku, abych si tam mohla něco dát, tak to zakázali, aby se prý

neoprýskala omítka. Skříně mám taky plný a tam nahoru ani nedosáhnu, tak vždycky musím říct sestře, aby mi seshora něco sundala. Tam mám hlavně zimní věci, co nepotřebuju. Kam taky tady jít. Mám tady třeba persián, ale to už nikdo nosit nebude a nikdo to ani nechce.

Ve vyprávění paní Tůmová tematizuje místa, která začleňuje do veřejného prostoru, čímž jsou prostory venkovní. Je zde vidět výhradně negativní pocit v DPS, ve vyprávění se hovoří o osobních věcech, nikoliv zpředmětnění sebe sama v prostoru. I přesto, že budova Domova je relativně nová, tak se v pokojích objevují některé nedostatky, na které klienti reagují, zejména v kapacitě úložných prostorů. Komfort seniorů je také snížen faktem, že některé pokoje jsou dvoulůžkové, nebo třílůžkové, což někteří uvítají, jiní ovšem nikoliv. Z kapacitních důvodů je zcela pochopitelné, že není možné zajistit všem klientům prostor, který vyhovuje zcela jejich představě i přesto, že mají možnost prohlídky Domova, i svého budoucího pokoje před nástupem do zařízení. Tento Domov je možné chápat jako relativně luxusní v porovnání s DPS, který nabízí pokoje i pro osm lidí (Valentová, 2010).

Jednolůžkové pokoje jsou cca 20 m² velké a jako úložné prostory slouží velká trojdílná skřín, s úložnými prostory až do stropu. Dalším úložným prostorem je noční stolek u postele, který má dva šuplíky a skříňka s dvířky pod televizí. Hygienické potřeby mohou být umístěny do předsínky s umyvadlem a wc, která je součástí pokoje. Pokud klient chce, má možnost uložit své věci i na balkon. Z výše uvedeného vyplývá, že způsob využití těchto úložných prostorů je důležité dobře rozvrhnout a s předměty nakládat tak, aby nepřekážely při pohybu po pokoji a zároveň měly své místo.

Napsali nám seznam, co všechno sem máme mít sebou, tak jsem si toho vzala víc, protože jsem věděla, že se domů už nevrátím, a teď nevím kam s tím. Třeba nám řekli, že si máme vzít svůj příbor. Nevím jako proč, když jíme s jejich příborem, který nám k obědu dávají! Mám tady jedině malou kudličku, tu potřebuju na krájení chleba. Připadá mi, že lidi nevědí, co s sebou, ani jak si to tady zařídit.

Domácí řád uvádí, které předměty je nutné mít sebou při nástupu do DPS. Jedná se o hygienické potřeby, osobní předměty, oblečení, doklady, atd. U nezbytných dokladů existuje přesný výčet z důvodu zavedení osobního evidence v Domově. Co se týče osobních věcí, je víceméně na každém z budoucích klientů, co za předměty si s sebou vezmou ze svého domova, respektive seznam slouží jako orientační přehled. Nově příchozí se snaží podmínky

dodržet, ale přesto si do Domova často přináší mnohem více věcí, než je uvedeno na seznamu. Zároveň při pobytu zjistí, že některé předměty jim schází. Tuto situaci řeší buď sami koupí potřebných věcí, nebo v případě zhoršeného zdravotního stavu pomohou s obstaráním rodinní příslušníci či blízcí. Problém nastává v situaci, kdy klient nemá rodinu, a když jej ani nikdo nenavštěvuje. Pokud se dotyčný nemůže, například ze zdravotních důvodů, dostat na nákup potřebných věcí, zůstává odkázán buď na personál Domova, nebo na zde pobývajících blízké, kteří mu mohou být nápomocni.

Kdyby se sem někdo chtěl zvenku dostat, tak to má dobrý, je pořád pootevřené okno, který je rozbitý a to mě rozčiluje. Já tady zamykám bez milosti, ale ono se to nesmí. Má být otevřeno, protože se na nás chodí v noci koukat, asi jestli jsme živí. O svoje věci se tady bojím, já moc dobře vím, jak to tady chodí. Lidi nechávají úplně důvěřivě otevřeno a pak se diví, že se jim ztrácí peníze. To na mě si neprijdou. Myslí si, stará blbá bába, ale to ne, já vím jak na ně! Už bych byla nejradši, aby přišla s kosou a už mě šmikla.²⁸ Nic mě tady netěší, jsem pořád sama.

Soukromý život klientů narušují návštěvy personálu na pokoji, jak ve dne, tak i v noci. Zamykáním pokojů klienti udržují hranici mezi soukromým a poloveřejným prostorem. V DPS existuje pravidlo, podle kterého se nesmí zamykat pokoje z důvodu úklidu a v nočních hodinách z důvodu kontroly zdravotního stavu. V tuto chvíli nepřipadá v úvahu klepání před vstupem do pokoje, neboť se má za to, že osazenstvo pokoje spí. Pravidlo říká, že pokoje nesmí být zamčené, a nutně následuje možné vyrušení.²⁹ Někdo odmítá mít odemčeno jak ve dne, tak i v noci. Ve dne kvůli pocitu zabezpečení stejně jako paní Tůmová, kdy se jedná pouze o rovinu materiálního zabezpečení. Potřebuje fyzicky chránit své věci, nikoliv emocionálně, ale materiálně. V noci se opět jedná o zachování alespoň určité míry osobního prostoru „jen pro sebe“, což vyžaduje eliminaci vstupu dalších osob do soukromého prostoru. V DPS jsem zjišťovala, jak tento postup funguje zde, jak jej klienti přijímají, a jak s ním zachází. Dochází k následujícím situacím. Když jsem jednou přišla na oddělení, nikdo na chodbě v tu chvíli nebyl. Měla jsem v tu chvíli možnost vstupu do pokojů podle libosti,

²⁸ Informátorka hovořila o tom, že jí život netěší, smrt obrazně přirovnávala k zubaté s kosou, aby k ní přišla a zbavila jí tak života.

²⁹ Někteří klienti mají velmi lehké spaní a probudí je sebemenší pohyb; jiní trpí nespavostí, tudíž si v noci čtou, luští křížovky nebo se věnují jiným aktivitám.

protože když klienti odchází z pokoje, ve většině případů nechávají odemčeno. Obavy o „svoje věci“ tedy pramení také z vědomí volného pohybu cizích osob po oddělení. Proto se musí návštěvy pohybující se po oddělení hlásit v sesterně z důvodu eliminování nežádoucího vstupu cizích osob do pokojů. Když jsem se ptala informátorů, jestli si pokoje zamykají, řeší tuto situaci různě. Někteří z nich se spoléhají na dobré mravy ve společnosti a respektování soukromí a věří, že pokoj, je pod kontrolou personálu, a že nehrozí nebezpečí odcizení osobních věcí a ani zneužívání věcí personálem. To, jak klienti reflektují soukromí, závisí na délce pobytu a na dřívějším životě, přičemž s prodlužující se délkou pobytu, reagují na zásahy do intimní sféry shovívavěji.

Ona sem přijde (zdravotní sestra) a začne tady řvát. Nekřičí na mě, ale myslí si, že jsem hluchá jako všichni tady.³⁰ Zaťuká, že to není skoro slyšet, a že mně sluch slouží dobře, kdybych tu byla nahá, tak na sebe ani nestihnu nic hodit.³¹

Mezi základní pravidla etikety patří zaklepání před příchodem do osobního prostoru každého člověka, v tomto případě pokoje klienta. Zaklepání je zde od ošetřujícího personálu zachováno pouze na formální úrovni. Ve většině případů se tak děje i přesto, že se zaklepání často omezuje na jedno „tukanutí“ prstem, otevření dveří a následné hlasité pozdravení nebo vysvětlení důvodu vstoupení. To jak klient slyší, v tu chvíli nehraje roli, neboť další komunikace probíhá ve stejné intenzitě. Reálná rovina je popřena a zvýšený hlas automaticky předpokládá, že klienti neslyší. Personál nepřisuzuje tomuto pravidlu žádný význam a svým chováním tuto normu zcela popírá. Zásahy do soukromí jsou na pokoji běžnou praxí. Zpočátku na ní klienti reagují negativně, a s prodlužující se délkou pobytu na ni reagují shovívavě nebo na ni nereagují vůbec.

O věci se nám sice starají, ale jak? Vzala jsem si z domova troje povlečení. Když jsem si ho chtěla nechat vyprat, tak mi řekli, že je moje vlastní, a že mi ho nevyperou, že to musí rodina. A jak asi, když nikoho nemám? Tak jsem všechno rozdala. Mám teď povlečení jejich a to mi perou normálně. Nebo jako s lampičkou. Mám tady svojí lampičku z domova. Je taková šikovná, tak jsem si jí vzala. Když mi praskla žárovka, taky mi řekli, že mi jí nevymění, protože lampička je moje. Kdybych měla erární, tak to není problém, ale takhle si mám prý žárovku

³⁰ Terénní poznámky ze dne 8. 6. 2010.

³¹ Terénní poznámky ze dne 16. 6. 2010.

vyměnit sama, takže lampička nesvítí. A takhle je to se vším. Lidi, co sem jdou, podle mě nevědí, co si vzít a pak toho půlku vyhodí. Mně toho zase třeba hodně schází a nemůžu si to opatřit.

Z webových stránek Domova jsem zjistila, který inventář je součástí pokoje. To jak jsou pokoje vybavené, s tím jsou budoucí klienti obeznámeni. Jak uvádí aktérka příběhu, nakládání s předměty klientů a předměty poskytovanými Domovem tzv. „erárem“, je rozdílné. Pokud například klienti chtějí, aby jim personál pral osobní prádlo v prádelně suterénu Domova, je zapotřebí, aby ho měli označeno svým jménem, aby nedošlo k záměně. Pokud si vzali ze svého domova vybavení, které vyžaduje péči, v tomto případě vlastní povlečení, žárovka v lampičce, je zapotřebí obstarat si jeho provoz vlastními zdroji. Pokud klient má rodinu, která ho navštěvuje, má možnost vzít si sebou do Domova více věcí, než když nikoho blízkého nemá. Když jsem začala na výzkumu pracovat, nevěděla jsem například, že osobní inventář je zcela v režii klienta nebo jeho rodiny. V případě absence rodiny se péče o vlastní inventář může stát nerealizovatelná, například z důvodu zdravotního stavu. Mnoho klientů, zvláště těch osamělých, není obeznámeno se skutečností, že pokud si sebou do Domova přivezou příliš mnoho věcí, existuje reálná možnost, že nebudou mít nikoho, kdo by se o jejich oblíbené věci postaral. Pokud má tedy klient například oblíbené ložní prádlo, které chce v Domově používat, tak jak byl do té doby zvyklý, a nemá nikoho, kdo jej navštěvuje, tak se musí smířit s faktem, že bude muset začít používat „cizí“ předměty, ke kterým nemá vztah. Když tedy paní Tůmová rodinu ani nikoho blízkého nemá, je nasnadě, že s tímto inventářem bude nakládat omezeně.

Jediný, co mě tady těší, jsou moje věci, to je jediné, co mám. Mám pár fotek se synem a tady ty polštářky, ty jsem si šila sama, když jsem byla v Kladrubech na rekonvalescenci. Jsem na ně pyšná. Ráda bych tady měla víc věcí, ale kam bych to dala. Skříň je plná, úplně nacpaný věcmi, takže všechno kolem vypadá jako nepořádek, ale já nikdy nepořádná nebyla. Doma jsem měla všechno vyčištěný, naleštěný, každý kdo ke mně přišel na návštěvu, mě vždycky chválil. To se nezměnilo ani teď. Jsem ráda, že ještě docela můžu něco sama udělat. Kdybyste věděla, jak jsou tady některé sestry zlé, to aby člověk radši nic nechtěl, když mají službu.

V DPS je to z velké části personál, který manipuluje s osobními věcmi klientů a podílí se tedy na utváření prostředí i na životě v rámci DPS. Jedná se o mocenský tlak ze strany

instituce, který je zjevně standardizován, a zachází jak s klienty, tak i s předměty takovým způsobem, aby se s nimi co nejlépe manipulovalo. *

Popis pokoje paní Tůmové

Pokoj paní Tůmové je také jednolůžkový, obrácený zrcadlově než pokoj paní Malinové. Svým erárním vybavením se od něj neliší. Liší se ovšem svou „osobní vybaveností“. I přesto, že aktérka je schopná pohybu (s chodítkem), svůj pokoj má dovybaven velice stroze. Na zdech kromě erárních obrázků nevisí nic. Na nočním stolku nemá kromě brýlí na čtení, novin a sušených borůvek nic dalšího. Až teprve po těsnějším navázání kontaktu mi ukázala vytištěnou fotku svého syna na papíře, kterou měla v šuplíku nočního stolku. Je to jediná věc, kterou v Domově má, ke které se obrací ve svých vzpomínkách. Žádné další osobní věci, ke kterým by se ve vzpomínkách vracela, v Domově nemá.

Tato klientka svůj pobyt v Domově hodnotí převážně negativně. Její averze jak vůči personálu, tak i vůči prostoru pramení z pocitu osamělosti. Nemá v životě nikoho, kdo by jí navštěvoval, i přesto, že má rodinu a zná se i s mnoha obyvateli DPS. Stále truchlí nad smrtí svého syna a hovoří o smrti a jejím přijetí jako vysvobození z trápení. Nežije přítomností jako paní Malinová, ostatně není obklopena ničím, co by jí přítomné okamžiky činilo šťastnějšími. Kdyby se obracela do minulosti, měla by v pokoji více předmětů připomínajících její dřívější život. Minulosti se obává, a obrací se do ní pouze částečně. Žije v podstatě mimo minulý i přítomný čas, i přesto, že se do míst poloveřejného prostoru pravidelně dostavuje, a tím popírá život v přítomnosti.

4.3.3 Příběh paní Liškové

Já jsem se sem dostala ze sanatoria, kde jsem byla několik let a pak mě přesunuli sem. Mám ještě rodiče, kteří za mnou každý týden jezdí a se vším mi pomáhají. Občas za mnou zajede i brácha, ale málokdy. Má moc práce. Když jsem sem šla, tak jsem vůbec nevěděla, do čeho jdu. Už jsem tady pátým rokem a ještě jsem si tady nezvykla. Sestřičky jsou na mě hodný, snažím se všechno si udělat sama, abych je nemusela obtěžovat. Kdykoliv jim ale řeknu a poprosím je, tak všechno udělají. Fakt toho mají hodně a já se snažím jim pomáhat a neobtěžovat je. Bydlím na dvoulůžkovém pokoji, jsem tady se spolubydlící. Jedna nedávno umřela, tak tady mám teď takovou starou babku. Ta předchozí byla hodná, ale tahle je hrozná, pořád mě tady terorizuje.

Domov nabízí jednolůžkové, dvoulůžkové a třílůžkové pokoje. Jednolůžkových je sice největší počet, ale přesto věnuji tento příběh těm vícelůžkovým, abych ukázala, jak ovlivňuje soukromí jedinců právě sdílení pokoje s dalšími obyvateli. Při umístování na vícelůžkové pokoje je zohledněn gender, to znamená, že spolubydlící na vícelůžkových pokojích jsou buď muži, nebo ženy, s výjimkou manželských párů. Klienti si většinou svého spolubydlícího nemohou vybrat, neboť jsou buď oni přiřazeni, nebo je k nim naopak někdo další umístěn. Soužití několika lidí na pokoji vede k narušení soukromé sféry života, neboť jak uvádí Goffman (1991), na pokoji se odehrává mnoho každodenních aktivit před očima cizího člověka. Může se zde převlékat, spát, podávat strava, přijímat návštěva, vyměšovat, atd. V některých případech je o soukromí klientů postaráno pouze igelitovou neprůhlednou plentou, která slouží jako zástěna mezi postelemi. Kromě zásahů do intimní sféry života dochází také k vzájemným interakcím mezi jednotlivými členy na pokoji a personálem (Bolechová 2010). Záleží zejména na osobnosti člověka, jak s kým dokáže vyjít, do jaké míry je tolerantní a shovívavý. Na vícelůžkových pokojích je společná koupelna, balkon a televize³². Pak záleží na domluvě, kdo bude TV ovládat, jaký program a jak nahlas se bude sledovat. O únosné míře hlasitosti televize podrobněji hovoří domácí řád, kdy diváci musí dodržovat přiměřenou hlasitost zvuku, aby nerušili ostatní obyvatele. Stejná je situace například s větráním balkonovými dveřmi. Záleží na domluvě, jak dlouho a jak intenzivně se bude větrat. Ve všech těchto případech záleží na tom, jaké mají spolubydlící vzájemné vztahy

³²Televizi vlastní pouze jeden ze spolubydlících, ale mají možnost se na ní dívat i dva nebo tři další.

a nakolik jsou k sobě tolerantní. V některých případech k domluvě nedojde a pak může docházet ke konfliktům nebo k podvolení se. V případě paní Liškové dochází k rezignaci na mocenský tlak její spolubydlící a stáhnutí se do sebe.

Já mám tady svojí televizi, tak jsem se na to těšila, že se tady budu moct koukat a ona mi vzala ovládač a začala si pouštět, co se jí líbí, a když jsem jí řekla, ať to přepne, tak že prý ne. Tak už jsem mlčela. Nechci vyvolávat konflikty, ať si tam má, co chce. Mám tady svou televizi a nemůžu se dívat, na co chci, tak jí to tady trpím. A ona to má tak nahlas, protože je hluchá. Radši bych byla na jednolůžkovém pokoji, ale to neovlivním, tak tady tu bábu musím snášet. Snad se to změní a přendají mě někam jinam. Já se bez vozíku nikam nehnu, tak vždycky někam odjedu, abych od ní měla klid. Ráda bych i cvičila, abych byla víc pohyblivá, protože tloustnu, ale sestřičky toho mají moc, a nemají na mě moc času. Tak chodím aspoň na cvičení do tělocvičny, když je společné, každý týden. Občas mě i sestřička vezme samotnou a to je mnohem lepší, má na mě tak víc času.

Často mi chodí naši pomoci se vším, co potřebuju. Mamka mi umývá vlasy a stříhá mi nehty. To už taky sama nezvládnou, kvůli té atrofii svalů. Hlavně mi pomáhá s věcmi tady v pokoji, protože nedosáhnu do vyšších policiček ve skříni, tak mi vždycky věci sundá dolů, co na ten týden budu potřebovat. Hodně věcí mi přivezli z domova, co jsem ještě dalšího potřebovala. Vzala jsem si totiž jen ty věci ze sanatoria a víc jsem toho neměla. Často mi vozí knížky. Já hrozně ráda čtu, za týden přečtu i dvě. Taky chodím do knihovny, co je tady. Tam už jsem toho přečetla hrozně moc. Občas se tam dá najít dobrá knížka. Ani nevím, kdo jí vybavuje, a doplňuje. Snažím se být hodně mezi lidmi. Účastním se všech akcí, když je možnost, takže chodím do kinosálu na přednášky, na trénování paměti i na akce mimo Domov. Třeba nám tady zřídili kroužek luštění křížovek a já vyhrála první cenu. To mě hrozně baví luštit. Naši mi vozí pořád nové a nové křížovky, abych měla co dělat. Našla jsem si tady i kamarády.

Toto je případ klientky, která je závislá, vzhledem ke svému zdravotnímu stavu, na pomoc ostatních, a která neodpovídá věkovému zařazení, neboť je v průměru o 20 let mladší než běžně přijímaní klienti. Volí tu strategii, že se snaží s prostředím žít a DPS se přizpůsobit. Aktivně se v rámci svého zdravotního stavu účastní pořádaných akcí Domovem a vyhledává blízké známé, se kterými se snaží být co nejvíce ve styku. Personál se snaží „nezatěžovat“,

což v jejím případě znamená snažit se vše, co se týče péče o svou osobu, vykonávat sama nebo za pomoci rodiny.

I když mám tady i zkušenost, která mi pije krev. Přišla sem tehdy uklízečka, aby mi utřela poličku. Sundala si boty, vlezla mi na postel a začala jí utírat. Já jsem jí nic neřekla, ale tohle špatně snáším. Bud' jsem v posteli, nebo jí mám ustlanou a pak do ní přes den nelezu, až zase večer. Pak přišla další a vlezla mi na postel bosa, bez ponožek, což bylo snad ještě horší. Nelíbí se mi, když někdo přes den rajtuje po posteli.

Ve chvíli, kdy má do pokoje možnost vstupu, kromě obyvatele, někdo další, nutně dochází ke sdílení soukromého prostoru. Vzhledem k tomu, že klienti nástupem do DPS nastupují do zařízení, které poskytuje nepřetržitou ošetrovatelskou péči, je pochopitelné že jim Domov zajišťuje i další služby, kterými je například zajištění pravidelné stravy, úklid a praní prádla i kulturní vyžití. Co se týče úklidu, tak i zde jsem se setkala s rozporuplnými reakcemi v souvislosti s tím, že každý člověk je zvyklý na určitý systém, na svůj styl a způsob úklidu. Dochází k situaci, že personál, který úklid provádí, nutně přichází do kontaktu s prostory a s předměty, ke kterým mají vztah a které mají v úctě, kterou vyžadují i od ostatních. Personál je vůči obyvatelům v pozici „cizího“ člověka v osobním teritoriu, mezi nimiž je hranice, která se v souvislosti s osobními předměty často vyostřuje, jak je z příběhu patrné prostřednictvím postele a zacházení s ní. Paní Lišková svou postel, jedno z mála míst, kam má ve skutečnosti přístup opravdu pouze ona sama, vnímá jako jedno z nejniternějších míst v Domově.

Ona přijde ve čtvrtek mamka a uklidí mi tady. Ví, jak nemám ráda, když mi sahají na moje věci, a od ní mi to nevadí. Hlavně mi uklidí poličku a stolek. Když jsem se uklízečky zeptala, jestli bude vytírat - řekla mi, že když mi tady vytírala včera, že nevytře, a šla pryč. Tak jsem sklopila uši a dál se neptala. Ono je jim jedno, jak s našimi věcmi zachází. Žádnou úctu k těm věcem nemají, protože nejsou jejich.

Zde se zřetelně vyjasňuje problém, který v zařízeních často nastává. Když je člověk ve svém prostředí a jeho zdravotní stav mu to umožňuje, nakládá se svými věcmi způsobem, který vyhovuje jeho zvyklostem. Vzhledem k tomu, že přechodem do DPS se nachází v totální instituci, kde se musí řídit pravidly vedení a je pod dohledem personálu, nemůže často tyto procesy ovlivnit, ani například způsob manipulace s jeho oblíbenými předměty,

například v případě, když ve chvíli úklidu není v pokoji přítomen, nebo se obává, aby kvůli připomínkám nebyl sankcionován. A zde se nejvíce projevuje aspekt „cizího“ a „vlastního“, neboť rodina a blízcí lidé vědí, co mají dotyční rádi, jak mají rádi uspořádaný své věci, a co rádi naopak nemají. Berou v potaz jejich autonomii, neboť i když je člověk fyzicky závislý, neznamená to, že není autonomní psychicky. Pokud se člověk dostane do nového kolektivu, kterým DPS je, přirozeně se objevuje tendence k potlačování jeho individuality. Proto je úloha rodiny tak důležitá. Všechno to, co personál pro klienty dělá, neznamená, že odpovídá tomu, co očekávají a potřebují. Někteří preferují, aby měli své věci „na svém“ místě, než aby s nimi bylo manipulováno jakýmkoliv způsobem.

*O Vánocích jsme třeba byli na Staroměstské náměstí se podívat. Bylo nás tam hrozně. Vozili nás, dali jsme si i kaštiny, to jsem nikdy předtím nejedla. To bylo hezký. Ale jo, líbí se mi tady. Sice je to pořád nezvyk, ale jde to. Co můžu dělat, já jsem ráda, že se o mě někdo postará. **

Popis pokoje paní Liškové

Pokoj paní Liškové je od předchozích odlišný v tom, že je dvoulůžkový, tedy sdílený s další obyvatelkou. Zde se uspořádání inventáře liší v tom, že prostor je větší a šatní skříně jsou umístěny naproti postelím podél zdi do souvislé „stěny“. Mezi skříněmi je výklenek pro televizi. Na jejím stolku můžeme nalézt opět předměty praktické, kterými je v jejím případě malá látková taštička s doklady, několik kusů ovoce, papírové kapesníčky, křížovky, časopisy. Na stěně, na kterou má výhled z postele, se již objevují předměty emočně laděné, kterými je černobíle vytištěná fotografie. Je na ní ona sama, jako vítězka křížovkářské soutěže pořádané v DPS, na kterou je hrdá. Stejně tak má na stěně pověšenou figurku z moduritu, kterou sama vyráběla v dílně Domova. V pokoji považuje za nejzásadnější místo postel. Vkládá do ní velký význam, protože je to jedno z mála míst, které považuje v Domově za „vlastní“. Má pro ni význam v souvislosti se způsobem života před nástupem do zařízení a s ním spojenými zvyklostmi. Kromě toho omezeně nakládá s prostorem v pokoji, neboť jí její spolubydlící omezuje ve sledování programů v její vlastní televizi, což je jeden z mnoha případů mocenského tlaku ve sdíleném prostoru.

Vzhledem k tomu, že aktérka tohoto příběhu je pohybově omezena stejně jako dvě předchozí, je odkázána na pomoc dalších osob, i přesto, že se věkově blíží produktivnímu

věku. S většinou věcí, které si potřebuje ze skříní vyndat, jí musí pomoci personál, neboť dosáhne pouze do míst, která jsou dostupná sedícímu člověku, takže i přesto, že je pokoj vyřešen úložnými prostory ergonomicky až do stropu, snaží se je využívat minimálně, protože nechce žádat ostatní o pomoc příliš často. Tato paní je věkově mladší než běžně přijímaní klienti, má rodiče, kteří jí se vším pomáhají, což je vidět na nočním stolku, kde se její osobní předměty rychle obměňují. Rodiče jí navštěvují jednou v týdnu a všechny jí sami zajišťují. Zajišťují částečně úklid, i péči o její osobu například stříháním nehtů, barvením vlasů a mytím. Paní Lišková se i přes své pohybové omezení cítí fyzicky i psychicky dobře, svůj pobyt v Domově hodnotí vcelku kladně a snaží se obstarat své potřeby v rámci svých možností. Svůj život v DPS aktivně prožívá nejen účastí na veškerých pořádaných aktivitách v rámci poloveřejného prostoru, ale i v soukromí, například cvičením, sledováním televize, četbou, luštěním křížovek a vůbec udržováním psychické i fyzické kondice. Vztahuje se k sobě samotné a i přes svá fyzická omezení žije svůj život v přítomnosti, čehož je důkazem vystavená fotografie s výhrou v soutěži a další vlastnoručně vyrobené předměty z dílny Domova. Je absurdní, aby se obracela do minulosti, když její současný život je aktivní. Má potřebu svůj život realizovat v prostoru instituce DPS, v jejích jediných dostupných životních podmínkách.

5 Závěr

V průběhu výzkumu v domově pro seniory jsem se snažila zachytit, jak klienti domova pro seniory zachází s prostorem, ve kterém se nacházejí, a jak je toto prostředí ovlivňuje. V rámci výzkumu jsem se zaměřila zejména na oblast soukromého a poloveřejného prostoru v rámci instituce. Mezi stěžejní otázky jsem zahrнула nakládání s předměty osobní povahy jednak ze strany samotných majitelů, v tomto případě klientů DPS, tak také personálu Domova, který má k osobním věcem přístup, například v rámci úklidu či jiné formy pomoci. Matoušek (1995) uvádí, že ústav, do kterého můžeme dle jeho dělení zahrnout i ústav pečovatelského typu, kterým je domov pro seniory, je jakýmsi pokusem o umělý domov, který by měl být zde umístěným lidem jistotou a zázemím. Během výzkumu jsem zjistila, že tento předpoklad se daří uplatňovat pouze z části, přičemž záleží na několika faktorech. Jedním z nejdůležitějších je změna denních zvyklostí, na které si klienti musí navyknout, přičemž v mnoha případech musí změnit svůj denní režim, což se týká například doby stravování, ukládání spánku nebo úklidu. Senioři, kteří zvažují nástup do DPS tak činí zejména ze zdravotních důvodů, kdy již nejsou schopni sami se o sebe postarat a jako alternativu domova DPS nepovažují. V rámci výzkumu jsem se přesvědčila, že i přes časté kladné hodnocení prostoru jako celku si senioři na prostředí instituce nezvyknou nikdy.

Samotným výzkumem, zejména při rozhovorech jsem zjistila, že při hodnocení prostoru zcela zásadně záleží na tom, jaké mají klienti DPS kapacitní možnosti umístění svých osobních potřeb v rámci svého pokoje. I přesto, že mají k dispozici seznam potřeb, které by s sebou měli mít při nástupu, mnoho z nich má s sebou buď věci mnohem více, které posléze nevyužijí, a zároveň mu schází věci, které si musí po nástupu obstarat. Toto vidím jako největší úskalí pobytu, neboť není brán zřetel na skutečnost, že mnoho z přijímaných klientů nemá rodinu, respektive nikoho, kdo by jim posléze další potřebné věci obstaral, když nejsou schopni si je zajistit sami. Skutečnost, jestli mají dotyční senioři rodinu nebo blízké, kteří je navštěvují, nehraje důležitou úlohu pouze v souvislosti se zajišťováním osobních věcí, ale také, jestli je v Domově navštěvují a jestli o ně vůbec jeví zájem. Tato skutečnost se odráží v hodnocení prostoru, který obývají. Pokud klient má rodinu, která jej navštěvuje, sám vnímá prostor jinak.

Člověk umístěný do instituce si znovu buduje prostor, zabydluje se na úrovni nutných potřeb k životu. DPS, jak jsem měla možnost se přesvědčit, počítá pouze s materiálním,

nikoliv však emocionálním hlediskem. Počítá pouze s rovinou nezbytných potřeb. V průběhu samotného pobytu klienti často uváděli, co považují za nezbytné, a které věci je třeba obstarat. Neřeší se ale situace, jak vůbec dotyční nový prostor přijali a jestli nestrádají emocionálně. Při plánování rozvrhu dne personál vychází ze svých představ o potřebách klientů a podle nich je sestavuje (Pichaud, Thareauová, 1997). To, jaké mají skutečné potřeby, může zůstat skryto nebo nevyslyšeno, o čemž jsem se sama měla možnost v rámci výzkumu přesvědčit. Jako vhodné v tomto případě shledávám vytváření individuálního plánu sociálním pracovníkem i klientem zároveň. Umožňuje upozornit právě na potřeby, na které se v každodenním shonu může zapomenout. Zjistila jsem, že klienti, kteří jsou v zařízení delší dobu, dokážou díky individuálnímu plánu dobře zorganizovat svůj život v zařízení ke své spokojenosti.

Snažila jsem se zjistit, jak klienti domova pro seniory zachází s prostorem, jak na něj nahlíží a jak si jej přizpůsobují. K mému překvapení jsem zjistila, že nejsou v Domově prostory, které by klienti nenavštěvovali vůbec. Kromě prostorů, kterými se suterén Domova, kam mají přístup pouze povolání pracovníci, jsem vzhledem k velké rozloze očekávala, že odhalím mnohem více prostor poloveřejného charakteru, které jsou sice pro klienty volně přístupné, ale z nějakého důvodu neoblíbené. V poloveřejném prostoru, kam jsem zahrнула například tělocvičnu, výtvarnou dílnu, klubovnu a společenský sál jsem neshledala, že by tyto prostory nebyly využívány, právě naopak. Vstup do těchto místností zajišťují ve většině případů pracovníci sociálního úseku, kteří je otevírají před plánovanými akcemi, nicméně soběstační klienti, z jejichž fyzických možností jsem ve výzkumu vycházela, již před začátkem akce čekají poblíž, aby stihli začátek akce. Zdravotní stav hraje důležitou roli v nakládání prostorem, nicméně i vozíčkáři a ti, kterým zdravotní stav umožňuje pohyb pouze částečně, jsou do těchto prostor dopravováni za asistence sociálních pracovníků. Z toho vyplývá, že personál, který aktivity pořádá, se snaží o zajištění jejich pohodlí a udržení kontaktu s ostatními obyvateli a o omezení vyloučení vzhledem k nepříznivému zdravotnímu stavu.

Jediným místem, které bylo víceméně opuštěné, jsou společenské sálky s televizorem na každém oddělení. Tyto sálky jsou většinou umístěny v jakémsi výklenku na křižovatce chodeb, výtahu i schodiště. Ten, kdo by chtěl toto místo využívat, musí počítat s tím, že ve chvíli sledování televize kolem něj prochází personál, návštěvy i ostatní klienti, což narušuje koncentraci, pohodlí i soukromí zároveň. V těchto místech jsou kromě nižšího konferenčního

stolku také křesla, která jsou posazená velmi nízko, takže ti klienti, kteří mají potíže s pohybovým aparátem, nemohou bez pomoci sami vstát. Stejný problém se vyskytuje na odděleních, kde jsou křesla nahrazena polstrovanými židlemi. Většina z klientů si při sledování televize ráda pohoví a na židli, i přesto, že je měkká, nevydrží sedět delší dobu. To jsou aspekty, které jsou z hlediska užívání nepřizpůsobeny potřebám starých lidí, z nichž většina z nich má potíže s pohybovým aparátem.

Stejně jako Černoušek (1992), jsem se při svém výzkumu přesvědčila o důležitosti prostorového uspořádání, v tomto případě vhodnosti umístění židlí a jejich významu na chodbách, neboť kromě stolků s židlemi jsou zde umístěny i jednotlivě rozmístěné židle, opěradlem ke zdi, mezi nimiž jsou například vysoké květiny v květináčích. Tyto židle neumožňují posezení dvou a více lidí k vzájemné interakci. Ztrácí tak účel společného posezení a slouží pouze jako jakási „zastávka“ při procházce k odpočinku, když klienti pocítí únavu. Jinak nejsou využívány vůbec. Místo důrazu na využívání poloveřejného prostoru je zásadnější zacházení se soukromým prostorem a možnostmi jeho využití, co se týká ergonomie, dovybavení a výzdoby. Inventář pokoje dbá na ergonomii, kde platí pravidla pro snadnou údržbu ploch i ekonomického řešení prostor. Setkala jsem se s případy, kdy není naplněna jejich funkčnost, neboť zavedená pravidla nerespektují cílovou skupinu jejich uživatelů. Stejně tak v souvislosti se zařízením pokojů v Domově se objevují jednak ergonomické nedostatky, ale také například nevyhovující možnosti úložných prostor, které informátoři hodnotili jako životně důležité. Většina seniorů, se kterými jsem se v DPS setkala, má zdravotní obtíže, a kvůli nim nemůže libovolně nakládat se všemi předměty. Jedná se například o vyvýšená místa přístupná pouze ze židle, či poličky umístěné na nevhodném místě nad postelemi.

Deklarovaný pocit domova někteří z klientů nemají například z důvodu absence zvířat, o které se zanícením hovořili, neboť právě domácí mazlíčci byli často jejich jedinými společníky, které si převážně z hygienických důvodů nemohli s sebou do nového domova vzít, což má znatelný vliv na jejich psychické rozpoložení a hodnocení prostoru zároveň. Totéž se týká oblíbených věcí, které si z kapacitních důvodů také nemohli s sebou vzít, a ke kterým se ve svém životě stále ve svých vzpomínkách obrací. Předměty „co s sebou do Domova“, hrají důležitou roli i po nástupu klienta do zařízení, neboť tato otázka zůstává nedořešena i dlouho poté. Zacházení s osobními věcmi personálem je často standardizováno a

je jimi manipulováno způsobem, který se klientům často nelíbí, a přesto jej snáší. Stejně jak uvádí Bolechová (2010), zvykají si jak na nové prostředí, tak na personál a vzájemné interakce, přičemž stejný jev jsem v souvislosti s přibývajícím lety pobytu, pozorovala i v DPS.

Další důležitou skutečností je nutnost sdílení pokojů dalšími lidmi nejen na úrovni péče personálem, ale také na úrovni spolubydlících, kteří nutně zasahují do intimní sféry života. Klienti jsou postaveni do situace, kdy sice mají možnost volby pokojů, jak sami uvádí, nikoliv však přestěhování jinam na základě pouhé žádosti. K přestěhování vede, jako jedna z mála nutností, zdravotní stav. V souvislosti s nakládáním s prostorem je významné také soužití s dalším spolubydlícím, který na něj může mocensky působit a znepríjemňovat mu život, což může klient nelibě snášet. I přesto se musí situaci přizpůsobit a snažit se s ostatními spoluobyteli vyjít. V souvislosti s osobními předměty klientů má důležitou úlohu také personál Domova, který k nim má přístup. Klientům velmi záleží na zacházení s jejich oblíbenými předměty, mají je v úctě, kterou vyžadují také od pracovníků, kteří s nimi přicházejí do styku. Ve většině případů dochází k situaci, kdy péče personálu o emočně laděné předměty je nedostatečná právě vzhledem k nulové citové vazbě. Stejně jak uvádí Černoušek (1992), teritoriální chování v DPS vymezuje postavení jedinců v organizaci. V případě zacházení s prostorem v DPS se jedná o jedince, kteří mají možnost zasahovat do osobního prostoru, kontrolovat jej a zacházet se zde umístěným inventářem. Stejně tak jsem se v této souvislosti setkala s případy, kdy dochází k porušení duševní rovnováhy v souvislosti s nedodržením hranic soukromého prostoru.

Personál zajišťuje správný chod oddělení, stará se o své pacienty po zdravotní stránce, ale nebere v úvahu citové zaujetí a eventuelní „nadstandardní“ přístup k upomínkovým předmětům, které jsou často jedinými věcmi, ke kterým klienti vzhlíží, a které jim připomínají jejich dřívější život i rodinu. Každý ze seniorů, se kterými jsem měla možnost hovořit, má v pokoji předměty, ke kterým se obrací ve svých vzpomínkách, a skrze ně se vrací do minulosti.

Vzhledem k tomu, že jsou pokoje vybaveny nábytkem, není možné si s sebou z domova vzít větší komody či skříně, které by byly součástí ohraničení soukromého prostoru. I tyto skutečnosti hrají v životě klientů roli i přesto, že ve většině případů se s věcmi, které mají v předchozím bytě, již nesetkají, protože DPS pro ně bývá místem dožití. Otázka věcí, které klient musel zanechat doma, zůstává často nedořešena i dlouhou dobu po nástupu do

Domova. Vzhledem k tomu, že i v zařízení jako je DPS, které je, jak uvádí Goffman (1991), totální institucí, se klienti dostávají pod vedení jedné autority, musí dodržovat určitá pravidla a povinnosti. Toto pravidlo platí v domově pro seniory absurdně dvojnásob, přestože zde umístění klienti mají nejen po areálu Domova možnost volného pohybu a jsou omezováni například denním režimem či zásahy do intimní sféry života.

Otázkou, která zůstala otevřená, a která může být dále rozpracována, je aspekt úklidu soukromých prostor DPS. V několika případech jsem se v souvislosti s prostorem setkala s přístupem, kdy byly informátorky nespokojené s úrovní pořádku ve svém pokoji, přičemž já sama jsem žádné nedostatky neshledala. Hovořili například o nepořádku na nočním stolku, přičemž měly na mysli rozmístění cca 3-4 volně položených věcí. Tento stav mnozí z nás za nepořádek nepovažují, a proto zůstává otázkou, proč u nich toto hodnotící kritérium přetrvává. Jedním z důvodů může být stav jejich vlastní domácnosti před nástupem do zařízení a také individuální pravidla pořádku, která souvisí s osobností každého jedince.

Tato práce může být motivací dalším studentům se zájmem o problematiku seniorů, neboť tato cílová skupina obyvatel svým počtem stále vzrůstá, je často diskutovaná a přesto na okraji zájmu. Senioři mohou společnosti nabídnout mnoho ze svých zkušeností i znalostí a vytvořit tak prostředí pro další etnografické studie.

6 Literatura

Bolechová, Renáta. 2010. *Interakce mezi zdravotnickým personálem a geriatrickými pacienty*. Praha: Univerzita Karlova v Praze

Černoušek, Michal. 1992. *Psychologie životního prostředí*. Praha: Fakulta sociálních věd UK

Disman, Miroslav. 2000. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha : Karolinum

Forette, Françoise. 2007. *Nouvelles problématiques du vieillissement*. Paris: Fondation Nationale de gérontologie

Goffman, Erving. 1990. *Asylums: essays on the social situation of mental patients and other inmates*. New York: Doubleday

Hammersley, Martin, Paul Atkinson. 1995. *Ethnography: Principles in practice*. London, New York : Routledge

Haškovcová, Helena. 1990. *Fenomén stáří*. Praha: Panorama

Hrešanová, Ema. 2008. *Kultury dvou porodnic: etnografická studie*. Plzeň : Západočeská univerzita v Plzni

Chenail, R.J. 1998. *Jak srovnat kvalitativní výzkum do latě?* Biograf, 15-16, 30 odst.

Dostupné z: <http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=1503>

Chvistková, Lucie. 2004. „Výzkumný vztah jako sdílení zkušenosti s druhými lidmi.“ Biograf 35 : 28 odst.

Dostupné z: <http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=3510>

Jedlička, Václav. 1991. *Praktická gerontologie*. Brno: Institut pro další vzdělávání pracovníků ve zdravotnictví

Matoušek, Oldřich. 1995. *Ústavní péče*. Praha: Sociologické nakladatelství

Nedbálková, Kateřina. 2006. *Spoutaná rozkoš: Sociální (re)produkce genderu a sexuality v ženské věznicí*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON)

Nosková, Jana. 2004. „Tazatel, dotazovaný – dočasní "přátelé"“ *Biograf* 35 : 15 odst.
Dostupný z: <http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=3511>

Pichaud, Clément, Isabelle Thureauová. 1998. *Soužití se staršími lidmi. Praktické informace pro ty, kdo doma pečují o staré lidi i pro sociální a zdravotnické pracovníky*. Praha: Portál

Plháková, Alena. 2007. *Učebnice obecné psychologie*. Praha: Academia

Šedivková, Veronika. 2009. *Strukturace prostoru na příkladu tří rodin žijících v jihoslovanské vesnici*. Praha: Univerzita Karlova v Praze

Valentová, Hana. 2010. „A co tam děláš, babičko?“ *Strukturace času klientů domova důchodců. Etnografická studie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze

webové stránky domova pro seniory, které z důvodu zachování anonymity neuvádím